

І. СМОЛІЙ 2267

Дівоче
Зівуче
ВІНТИЦІ

2267

ІВАН СМОЛІЙ

ДІВЧИНА З ВІННИЦІ

ОПОВІДАННЯ

дар. Солом'яної

diasporiana.org.ua

Видавнича С-ка «Українське Слово»

Регенсбург

1947

Обкладинка мистця Тараса Козбура

ДІВЧИНА З ВІННИЦІ

Я зустрів її випадково в переломові хвилини мого життя.

Два дні отулювали мене жита й пшениці вінницьких городів, де скрився я по втечі з місцевого поліційного комісаріату ввечір перед розстрілом. Я знав, що мене шукатимуть основно, тому не наважився показуватись комусь на очі. Але цього пополудня мені стало вже байдуже, однаково, яка смерть. Я побрив борознами до підміських домиків.

У тому місці, де лан добігав до саду, за спорохнявілим парканом, білів партеровий домок. У садку манили мене овочі-зеленюки й непоборно приковувала увагу вишня, вкрита вже червоними ягодами. Я просунувся поміж дряхлі латки паркану й став зривати вишні.

Мабуть дуже захопився я тією роботою, бо нараз у віддалі кількох кроків почув м'який, здивований вигук:

— Ого, а це як?

Я оглянувся, зігнута вітка виховзнула з моєї руки, випростовуючись. Передо мною стояла струнка, незнайома дівчина в білій блюзочці та спідничці військового коліру.

Довге, лише стяжкою згорнене волосся, розсипалось по її раменах. На мене гляділи очі, сіро-зеленкуваті, розумні, чітко очеркнені дугами брів, що тепер піднеслись ніби здивовано, ніби з повним співчуттям.

— Їсти хочеться! — сказав я прямо, осмілений цим поглядом.

— Тоді заходьте в хату — вказала вона в бік хати, свобідно, мов запрошувала давнього знайомого. — Ходіть же — додала рішуче, бачучи моє вагання.

Я пішов слухняно за нею. Ми зупинились у кімнаті біля веранди. Я глянув на чисту обстановку і на себе. Мої босі ноги, брудні, почорнілі від грязюки й ранніх рос, розчепірились на взористому хіднику, і, глипнувши на них, відчув я сором за свою наготу.

— Нічого! — Все буде гаразд! — заговорила незнайома, мов угадуючи мої думки. — Присядьте тут, я зараз прийду.

Вона щезла за дверми сусідньої кімнати і все затихло кругом. Я стояв розгублений, приголомшений несподіваним зворотом моєї долі. Чи оце справді долею послана людина, яка врятує мене? А може це..? Я аж здригнувся, в мене не стало сили докінчити цієї думки, я мов ув'язнений у капкані звір, закружляв неспокійно по кімнатці, виглядаючи у вікно. Чого доброго, проміняв я знову волю на в'язницю. Їй не важко вгадати, хто я і звідки вирвався!

У моїй уяві виринуло обличчя комісаря Шенке, ще мов більше набрякле з гніву

й досади, коли стояв на порозі моєї кімнатки, приглядаючись, як його агенти викидають зі скриток гору нелегальної літератури, книжок, мап, як витягають із моєї кишені малий, прецизний револьвер. Так, заскочений знечевя поліцією, я віддав його тоді безславно. Ех, що дав би я, щоб мати його тепер. І може саме тепер знову отой момент, коли прогавиш волю, може...

Двері відчинились у цій хвилині рвучко і на порозі станула вона.

— Ей, ви, не пропадайте! — заговорила, запримітивши моє хвилювання. — Раз козі смерть, а козакові, та ще такому молодому та хорошому, і перед Богом треба стати пристойно, омившись та переодягнувшись. Ходіть за мною.

Я пішов за нею через кімнати на внутрішній коридор, в умивальню.

— Тут усе, чого вам треба. І цей одяг для вас. Потім приходьте в їдальню.

Двері причинились м'яко і в моїх ухах стала дзвонити тиша вузької лазнички. Ну, хай, все одно — подумав я, постоявши, і став умиватись.

Коли згодом з'явився я в їдальні, незнайома вже ждала на мене. Я присів за накритим столом. У мене зник страх перед зрадою, на його місце родилась непоборна цікавість, довідатись чогонебудь про цю людину. Я розглянувся по кімнаті, та обстановка не зраджувала нічого особливого, і

мені важко було вгадати, чи вона одинока, чи ще хто живе тут.

— Кому маю завдячувати мій порятунок, оце просто... чудо? — запитав я, забіраючись до їди.

— Кому завдячувати? Мабуть звичайному випадкові.

— У мойому житті їх було багато, але цей особливий. Вам хіба не треба розказувати, звідкіля я вирвався. І що грозить мені і... вам, якщо нас застукають.

— Будьте спокійні. І думайте, що ми добрі, старі друзі.

— Друзі? — здивувався я.

— А хоча б.

Її очі вдивлялись у мене пронизливо, глибоко, я мов доглянув на мент їх дно і, доглянувши, здригнувся неприємно, хоч мені важко було зрозуміти, що вчитав я в них.

— Ваше ім'я...

— Степан — підказав я і додав. — Ви догадуєтесь очевидячки всього. Але мені додуматись про вас багато важче. Скажіть бодай, як звати вас.

— Коли важно, звіть Катрею.

— Катря — промовив я, прирівнявши оте ім'я до всієї її постатті. Саме так, інакше вона зватись не могла. Катря!

Я хотів запитати просто, чи вона сама тут живе, в ці бурхливі часи, та запит завмер на устах і я несподівано став розказувати про своє життя, про матір і сестру, що їх не

бачив уже давно, про свої безконечні пригоди.

Вона слухала, не перериваючи, потім ми обоє вмовкли.

— Гарно, Степане, — сказала вона врешті, підвівшись. — Я йду в місто, вернусь вечером. Ви втомлені, лягайте та спочинете. Ключ заберу зі собою.

*

*

*

Я лишився сам у чужому домі. Катря щойно промигнула доріжкою поперед вікном, переодягнена в темному костюмі, в темночервоній хустці, що оце губилась із моїх очей на вулиці за домами.

Я знав, що вдома ні душі, та все ж, відвернувшись від вікна, став надслухувати, чи не почую якого життя. Я був мов в'язнем, але лякатись не було чого. Кожної хвилини я міг відчинити вікно й шугнути в лани за садом, звідкіля прибрив. На мент і-ені видалось, що так було б найрозумніше, адже в мене був уже одяг, я міг свобідно вийти. І зрештою, оця моя несподівана добродійка, чи не загадочна вона своєю п'ведінкою? Чи можна їй повірити? Хто вона? Куди пішла саме тепер?

Я відчув нараз, що ці питання хвилюють мене, що ради них я залишусь тут, що наше випадкове знайомство не промине безслідно. Мене здивувало, як зовсім інакше думав я тепер про неї. При зустрічі в саду видалась мені молодого дівчиною, а тепер

їй нараз мов добавилась десятка літ. У неї мабуть тридцятка — думав я — і в цій хвилині сумнівався, згадавши її дрібно викроєні, мов дитячі уста, її усмішку чисту, погідну, і зразу спотворену ледви помітними зламами у кутиках уст.

Хто вона?

Моя цікавість погнала мене на розшуки, я оглянув кухню, спальню. У фаянсовій попільничці лежала недокурена папіроска. Хто покинув її? Це мусів бути мужчина. Але хто, чоловік Катрі, брат, коханець?

Передо мною стояли зачинені двері ще одної кімнати. Я надаремно пробував заглянути туди і з пересердя приляг, зломаний навалюю думок і питань, що виринали, все настирливіші, все більш загадочні...

* * *

...Я схопився злякано, як у кошмарні дні тюрми, і зразу протверезів. Катря стояла біля мене й будила мене лагідно. Її близькість схвилювала мене глибоко, у цей ніжний червневий вечір я мов забув на мент грозу війни й окупації, забув про своє незавидне положення. Та її голос відкликав мене у світ дійсності.

— Проспались, так гаразд! Тепер підем!

— Куди? — здивувався я щиро.

— На нову квартиру.

— Яку саме квартиру?

— Побачите! — відповіла вона коротко. —
Йдемо зараз. Тепер найкраща пора.

Ми справді вийшли негайно. Я мовчав насторожено, розглядаючись, як вела мене малознаними кварталами щораз далі. Несподівано перед нами виринула ріка, мовчазний, темний Бог. Ми пройшли надбережною вулицею й знову завернулись убік, між доми.

Стара, вгрузла в землю хата, що перед нею ми зупинились, вказувала своїм виглядом, що ми десь на передмісті. Катря постукала у двері, хтось відчинив їх зразу.

— Це я, бабусю — заговорила Катря до когось. Я аж по хвилині доглянув у темні, що перед нами в сінях стара, згорблена жінка. Ми зайшли в кімнату, де сволоки нагнулись аж над голови, а між старомодною, вбогою обстановкою мало було місця, щоб ворушитись вільно.

— Ось вам, бабусю, і він — сказала Катря, поставивши мене віч-на-віч перед старушкою. — Пильнуйте, щоб усе гаразд було, як ми умовились. Я загляну швидко до вас і принесу все, чого треба. Тепер, Степане, бувайте...

— Вже відходите? — здивувався я.

— Очевидно. Мені ніколи. А ви нікуди не виходьте, поки яких паперів не принесу.

*

Катря щойно щезла у дверях, а я вже знав, уже відчув, що тужу за тією люди-

ною, що бажав би ніколи не розлучатись із нею, що я просто в тій складній ситуації влюбився в неї.

Чому відвела мене від себе? — питав я себе. — Чому не дозволила побувати в неї? Кому присвячене її життя й до кого спішить саме тепер?

Я відчув, як у серці розквітла заздрість, що я для цієї людини випадковий прохожий на життєвому шляху.

Добряча бабуся, мов угадуючи мої думки, дивилась на мене привітно, зі співчуттям. Я глянув у вицвілі, розумні очі й запитав просто:

- Бабусю, хто оця Катря?
- Ну, бачив.
- Звідкіля вона?
- Не знаю.
- Одружена?
- Не знаю, нічого не знаю.
- Звідкіля ж тоді вона знає вас?

— А це так — почала розказувати бабуся. бачучи, як жадібно повис мій зір на її устах. Я знаю її ще з весни. Вона йшла з кладовища. Воно тут, недалеко. Тоді була провесна, злощасна провесна. То день-у-день снувались люди як тіні попри мою хату, тайком хоронили тіла помордованих, виростали щораз нові могилки.

Вона йшла одного дня теж з кладовища. Мабуть когось рідного, найріднішого поховала, бо йшла лячна, мов збожеволіла. Хоч щодня бачила я людське горе, та тоді, поба-

чивши її, я й сама заплакала. Вона ж підвела понурену голову, поглянула на мене, пристанула і зайшла в хату. Спершу не говорила нічого, сидить мовчки, аж лячно ставало, а там розглянулася по кімнаті та побачила фотографію на стіні, оцю саме. То вона питає: Хто це?

— Мій чоловік — кажу.

— А де він тепер?

— А це ще як з Петлюрою пішов тоді, так і загинув.

— А оце то ви зберегли через усі лихі часи?

— Зберегла, якже не зберегти того, що найдорожче в житті було.

Вона посиділа тоді ще, а потім каже:

— Я ще до вас, бабусю, загляну.

З того часу вона завжди приходить до мене. Голодно було, а вона мене і весь час годувала, все, було, щось принесе. Добра людина, та нещасна.

— А то чоловіка поховала вона, чи кого?

— Не знаю, сину, не знаю, я її не питала, ніяково було й питати. Та когось рідного поховала, когось близького і мабуть сама лишилась між людьми.

* * *

Я гарячився в безділлі й непевності. Вже минав майже тиждень, а Катря не приходила. Я ждав, що принесе якісь папери, бо ж у мене не було ні клаптика і годі було так,

голіруч, показатись куди. Та й інформації бабусі про Катрю схвилювали мене. Це мов хто відхилив передо мною краєчок занавіси і знову опустив його.

Минув тиждень, мені годі було вижидати далі бездільно, адже з Катрею могло приключитись щось погане, може її взагалі вже не доведеться побачити. Бабуся вговорювала мене, та я таки зважився вийти. Мені довелось блукати довго, поки нарешті відшукав домик Катрі. Потонулий у садку, у темряві, не зраджував ніяких знаків життя. Ніде ні згуку, ні світла. Я зупинився перед входовими дверми, попробував обережно, потім обійшов доріжкою поміж квітником і станув під вікном, надслухуючи. Мое відкриття, таке просте, звичайне, вразило мене глибоко: я почув людські голоси. Один жіночий, очевидячки Катрин, другий якогось мужчини.

— Оце тобі й самота — подумав я — оце й моя бездонна наївність, коли турбуюся за неї, а вона преспокійно забавляється. Заходити мені тепер туди нерозумно й незручно. Я вернувся з цієї першої виправи, розчарований, пригноблений.

Катря прийшла другого дня вечером, коли я лагодився відвідати її вдруге. Була весела, дивно оживлена.

— Та й що ж бо то? — запитала вона, запримітивши мій докірливий погляд.

— Катре, чому ви так довго не приходили?

— А що? Скучали? — усміхнулась вона.

— Я трівожився, що з вами.

— Ото вигадали. Зі мною? Зі мною завжди одне.

Я хотів їй сказати про все, що продумав через ці дні вичікування, я вагався, чи не признатись про свої вчорашні відвідини під її вікном, та Катря подала мені в тій хвилині папері.

— Ось маєте. Це покищо. Паспорт не надзвичайний і фото не похоже на вас. Думаю, що небаром дам кращий.

— А це звідля у вас? — запитав я, оглянувши паспорт якогось Кіршнера, як виходило зі знимки, людини понад тридцятку, повновидої, з коротко стриженим волоссям.

— Це я знайшла — відповіла вона, ні зморгнувши.

— І ще кращий знайдете?

— Надіюсь. Бо такій голові показатись між людей можна лише з добрими паперами. Ну, й дорогоцінна ж вона! -- Катря торкнула при цьому моєї голови м'яко, ласкаво, і посміхаючись, питала далі.

— А знаєте, скільки варт оця голова?.. Нічого собі! П'ятнадцять тисяч карбованців!

Вона любивалась моїм зачудуванням, потім витягнула задруковану афішку й покляла передо мною. Я перемигнув по товстих рядках поліційного оголошення і зрозумів усе.

Моя втеча наробила багато шуму, знайдені в мене матеріяли навели поліцію на

думку, що виловлено одного з головніших провідників організації, яка мстивою рукою карала за жахіття окупації. За мною пошукували всюди основно, обіцяючи поважну суму тому, хто віддасть мене в руки поліції.

— Знаменито — сказав я — Вам усміхнулось щастя. Це дійсно я. Маєте п'ятнадцять тисяч у кишені.

— А може багато більше — додала вона, дивлячись у мене якось особливо. — Чи лише стільки варті ви?.. Але годі. Тепер ждїть, принесу вам дещо краще. А голову свою шануйте.

Вона відійшла, залишивши мене з навалом нових думок і здогадів. Мені було приємно, що так високо оцінили мою голову і що Катря знає про те. Я ніби не помилявся, У її сьогоднішній поведінці було стільки ласкавости й дружби, що я сміло подумав, що я не байдужий їй.

А одначе. Я далі не знав нічого про неї. От хочби тепер, коли відійшла від мене. Яким способом вона одержала цей паспорт? На якій основі робить нові обіцянки? З ким у неї такі прекрасні зв'язки і якою ціною?

Я згадав чомусь вчорашній вечір, коли слухав розмови під її вікнами, і заздрість спалахнула знову з питомою мені нагальністю. Я ладен був бігти за нею назирці, вияснити все, засипати її градом питань. Я бунтувався і, вгамовуючи себе, виживдав.

Катря прийшла вдруге ранком, коли я ще спав. Вона мабуть довше стояла надо мною,

потім збудила мене. Від несподіванки я ахнув.

— Ти, Катре! — вирвався мені з уст перший оклик зачудування й радості і щойно тоді я помітив, що заговорив до неї як до близької людини. Але вона прийняла цю нову форму зовсім байдуже і заговорила спокійно, сердешно.

— Я принесла тобі дещо, Степане.

Вона розв'язала клунок і подала мені однострій, синій однострій жандарма. Я оглядав його з захопленням.

— Тепер коли б ще документи! — зідхнув я.

— А ось і вони — подала мені Катря паспорт.

Я глянув на знімку. Це був хтось у мойому віці, як і я худощавий на обличчі, довгообразий, з тієюж характеристичною зачіскою вбік. Я держав паспорт у руці і несподівано для самого себе запитав нараз гостро.

— Звідкіля ти це взяла?

— Ха! Ти інколи буваєш чудний — відповіла вона холодно.

Я зніяковів. Справді, чому я питаю її про те?

— Переодягнешся, документи готові, і в дорогу козаче. Мабуть досить допомгла тобі.

— Дуже — потвердив я. — Це просто чудо, що саме вас зустрів я у важкій пригоді. Так — я вмовк заклопотано. Все було ясне, все вирішене. Завтра я відйду і вже не побачу більше її. Малий епізод у житті

бурлаки оте знайомство? Чи незабутня, нестерта з пам'яті подія?

Я ворухнувся неспокійно в незвичайній мовчанці, що запанувала між нами і, вдивившись у Катрю, прошепотів зворушено.

— Ах, Катре!

— Чого? — вона відчула мабуть, що вклав я у цей вигук. По її обличчі пробігла усмішка і розійшлась трагічно на кутиках уст. Я відчув нараз, що я мов малий, нікчемний хлопчик перед цією людиною, яка криє в собі власний світ.

— Катре, я зайду до тебе сьогодні вечером.

— Чого?

— Катре! Ти дозволь!

Вона відвернулась на хвилину від мене, щоб скрити своє обличчя, потім присіла на ліжку біля мене й погладила мене ніжно по чолі.

— Ти підеш додому — заговорила вона. — Ти довго вже не був вдома, ти десятки разів заглядав смерті у вічі. Треба спочити тепер. І мама жде на тебе довго, стривожена. Хіба не жде?

— Жде — потвердив я глухо, зворушений.

— І сестра.

— Жде.

— І дівчина.

— Ні! — заперечив я, побачивши нараз, як все минуле зблідло, як усю душу залило одне почування до цієї людини.

— Ні? — посміхнулась Катря, лукаво-підвівши брови. — А може?

— Катре! Я так багато хотів би сказати тобі. Дозволь, я сьогодні зайду до тебе.

— Не можна — заперечила вона поважно.

— Катре!

— Якщо хочеш говорити, прошу. Я слухаю — сказала вона спокійна, я знову почувся нікчемним хлопчиком, мені не стало відваги говорити.

— Ех, ти! — засміялась тоді вона, і мені видалось, що пригорне мене нараз і поцілує, так ніжно просунулась її рука по моему чолі. Та вона підвелась.

— До мене не приходь. Рішуче ні. Завтра ще прийду тут. А коли б не довелось, так кріпись у своєму ділі. І Катрю згадай інколи!

* * *

Вона вийшла швидко, мов не хотіла, щоб помітив зворушення на її обличчі. Передо мною на постелі лежав розгорнений однострій, документи, я ще чув ніжний доторк її долоні на розгоряченому чолі.

Так, епізод добігає кінця. Дарма. Можливо, ще побачимось завтра. А коли б не довелось...

Ні, я мусів ще побачити її, я мусів поговорити з нею. Для мене це не епізод.

Я одягнувся в жандармський однострій і бабуся, з'явившись із сніданком, ахнула злякано, ледви пізнаючи мене. Це мене під-

бадьорило, увесь день пробув я з одною думкою: Сьогодні не можна зайти до неї! А що, коли саме сьогодні загощу?

Отой пам'ятний вечір приходив повільно, тривожний, як кожний вечір у городі в часі війни. Вже готовий до ходи стояв я ще перед хатою, прислухаючись, як десь на подальших вулицях гуркотіли мотори автомашин, що прокочувались у безконечних рядах далі на схід, під фронт. Десь пролунав самотній стріл, мабуть якогось п'яного офіцера, що, вертаючись із коршми, стріляв для забави у затемнені вікна домів. Я пішов різким, певним кроком. Хтось, добачивши мене, злякано втікав, за доми, хтось кланявся. Пройшовши надбережну, я побрив далі середмістям. Пізно вже вечером відшукав я Катрин дім. Я зайшов у сад, де вперше зустрівся з Катрею. По денній спеці долітав тепер із піль холодніший повів. Холодно горіли зорі на небесній копулі, широко постелився по небу Чумацький Шлях. Мене ждали теж дороги, нові пригоди, нові діла, і ось так хотілось цим вечором змкнути одну главу.

Стоячи в саду, я розмірився, коли нараз мов привиділась якась постать, що вийшла з дверей веранди й зупинилась на східцях, мов виглядала кого. Катря? Мабуть вона. Зараз зійде, піде доріжкою. Зустрінеюсь, як тоді, несподівано, зворушливо. І сьогодні скажу їй уже все, сьогодні, у цій настроєзо-

сті вечора я не буду вже несмілим хлопчачком...

Але я обманув себе і картав з досади, що прогавив нагоду, бо постать подалась по хвилині назад і щезла у дверях, залишивши мене самого.

Що почати тепер? Я підійшов обережно під вікно і зразу вловив голоси. Жіночий альт належав безперечно Катрі, та його чути було рідко, все покривав мужеський бас, що дуднів невпинно. Розмову переривав часто побідний регіт. Це повно і вдоволено реготався незнайомий, очевидно вдало забавляючись нічною порою в Катрі.

Я горів увесь. Мені справді не було діла втаємничуватись у приватне Катрине життя. А однак я не міг пережити цієї хвилини. Я згадав Катрю, коли ще сьогодні ранком так ніжно пестила мене, і кипів обуренням. Невже ж це мій ідеал, ця людина, що забавляється з якимсь мужчиною. Я певен, що це чужинець. Так це ота жалібниця, що боліє втратою дорогої особи? Ні, лише такий наївний мрійник як я, міг ідеалізувати цю зовсім буденну жінку, що виживається у воєнних часах. Сьогодні ранком бавилась зі мною як із дівчаком, глузуючи в душі з моїх платонічних зітхань і поглядів.

Моє обурення доходило вершка, я вже порішив: Мені нема ні охоти ні мети бачитись ще з Катрею, мені треба про цей епізод за-

бути, не згадувати навіть. Зараз треба відійти. І так багато дорогого часу пропало.

Востаннє я мимоволі пильніше прислухався до гамору всередині. Голоси втихли і ота тиша ще більш мучила мене своєю недосказаністю...

Виразний стріл, що пролунав нараз у нутрі, мов поцілів мене у сам мізок. Уся хиמרна будівля закидів проти Катрі розсипалась від нього на одну лише думку, що цей стріл міг бути спрямований у неї, що оце розіграється макабрична нічна драма.

Я метнувся до входових дверей, та вони оперлися моїм зусиллям відчинити їх. Я вернувся тоді під вікно і виліз на підмурівок та застукав нагально. Ніхто не відзивався. Багатись далі видалось мені злочином, я вихопив з кишені дарованого мені Катрею нагана і штовхнув ним у шибку. На мене посипалось скло і, нащупуючи віконні засувки, я немилосердно ранив себе в долоні. Та ось рама подалась, я сягнув рукою перед себе і зловив грубу суконну котару, що нею заслонене було щільно вікно. Я рванув її гостро, відгортаючи, і в тій хвилині мов спаралізований завмер. Мене осліпило світло спрямованої мені просто в очі електричної ліхтарки, а біля неї блимнуло націлене дуло.

Я зойкнув розпучливо, чуючи, що ще секунда і покочусь на землю, прострелений. На мій вигук світло згасло.

— Ти збожеволів! — почув я із темні голос. — Чого ти тут хочеш?

Це говорила Катря! Жива Катря! Це її голос!

Ота свідомість мов додала мені сили. Надмірно напруживши м'язи я одним скоком опинився у темній кімнаті.

— Що тут діється? Світи! — скомандував я.

Ніхто не відповів, моторошна тиша покрила мій вигук. Потім почулись кроки, рух, заясніло світло.

Катря стояла біля дверей, з розпущеним волоссям, що спливало буйно по її раменах, бліда, гнівна, зовсім чужа.

— Ти чого тут хочеш? — питала вона і мені годі було пізнати її голос. Це говорив хтось інший.

Але на її холод я посміхнувся глумливо і вказав на стіл. На скатерті валялись перекинені чарки, закуска, пляшки.

— Хто тут був? — запитав я, чуючи, як задрість мов спопелила мое серце. Мій зір спочив на розкиненій на отомані віськовій шинелі, шапці, поясі, що їх, очевидно, гарячий коханець не встиг захопити, втікаючи, або звалившись десь по п'яному без пам'яті у другій кімнаті. Тепер усе стало ясне, мені не було змоги обманювати себе більше.

А вона? Увесь чар жіночости мов промінював тепер від неї, що ось ще з розпущеним волоссям, збентежена, недавно приймала ласки коханця.

При чому тут я? Мені стало соромно за себе.

— Ви пробачте! — заговорив я. — Я тут зайвий, я жалію, що перервав вам милу забаву. Всьому винна моя гаряча вдача. Я безмежно вдячний, що допомогли мені в критичній хвилині. У житті довелось зустрічати багато жінок, та ось тепер я несподівано захопився вами. Це саме хотів я сказати вам давніше, це повторюю тепер, у той вечір, що його дарували ви не мені.

А одначе я горю, я бунтуюсь. Ви нікчемна, ви безодня підлоти, бо ви стелитесь у ніг наїздника, обдаровуєте його ласками тоді, коли тисячі ваших братів і сестер гинуть неповинно саме з рук того ката!

Я замовк з хвилювання, мені стало стравді гидко глядіти на цю людину, в мені спалахнула вже гаряча ненависть. Я відвернувся від Катрі і мій зір зупинився несподівано на чоботі, що сторчав з-під стільного обруса. В один момент я відгорнув його і остовпів.

Під столом лежав хтось в однострої. Вояк! Ні, нашивки на комірі зорієнтували мене, що це гестапівець. Мені подумалось, що він спить п'яний, та світло впало на окривавлену голову з темною плямою на скроні. Я зрозумів, що це труп, і здригнувся глибоко. Мені доводилось оглядати десятки смертей, я бачив, як дострілювали ранених друзів, щоб не попали в полон, то як масакрували

на базарах на пострах заложників, та тепер морозні дрижки пробігли хребтом.

— Катре! — простогнав я, не пануючи вже над собою. — Катре, що це діється у твоєму домі? Хто це? Як це?

Вона гляділа на мене без слова. Її розпущене волосся розсипалось по плечах, по раменах, обличчя було матово-бліде, а очі безмежно виразисті, пронизливі.

— Хто? — проговорила вона згодом, помалу. — Хто? Мій коханець!

Мене пройняло холодом від цих слів, я безуспішно змагав опанувати себе, переконати себе, що оце стоїть передо мною Катря, ніжна дівчина, що врятувала мене, ласкава, добряча...

— Катре! — прошепотів я, не можучи дібрати слів. — Катре!

— Чого ж ти хвилюєшся? Ти згадав. Це мій коханець!

Я стояв онімій. Мені стало раптом лясно цієї людини, мені видалось, що все її обличчя сіріє, викривлюється в кошмарну маску, а в очах ясніють відблиски хворої думки. Невже ж вона божевільна, оця добряча, відважна дівчина?

Я відчув, як потахло нараз у мені палке почування любови, як здригаюсь в душі, зустрінувшись із чимсь неприємним, слизьким. Мені забажалось піти негайно подалі цього несамовитого дому, цієї людини. Я став іти до дверей.

Вона супроводила мене поглядом, мовчки,

без слова, але її зір сковував мене, я зупинився безпорадно на порозі, ждучи...

— Йдеш — проговорила вона. — Утікаєш? — Це добре, це легко... Але, якби можна втекти від себе!

Її голос гомонів приглушено, ніби холодно, але в ньому пробивалась проймаюча нотка болю й тихої розпуки.

— Так, Степане. Втікаєш, ще й не заглянувши у безодню... А одначе ти мусиш заглянути в неї. Ти силоміць увійшов у мое життя, ти втаємничений у речі, про які не знає ні одна людина в світі. Тепер мусиш їх знати повністю. А тоді розсудиш...

Я зрозумів, що вона хоче розкрити мені якусь жахливу тайну. Вона справді підійшла до стола, згорнула вниз оли с'бруса, що закрили собою трупа, і, присівши, стала оповідати. Я слухав її розповіді, з еотичної, з гнітючими павзами, що в них я ще ніткіше бачив шляхи людських трагедій.

Вона одружена. Була одружена. Чоловік її молодий науковець і письменник Борис М. Вона була захоплена ним. У нього проявлявся непересічний талант, могутній у своїй силі, у нього була дивна глибина думки.

На мойому обличчі позначилась мабуть легковажна гримаса, бо Катря заговорила з небаченою досі пристрастю.

— Ти помиляєшся, коли думаєш, що в мені говорить сліпе захоплення жінки-дружини. Це не була звичайна людина, о ні! Силу його індивідуальності признавали всі, а я...

я була щаслива, що могла працювати біля нього. Я берегла його. Борисових співробітників вивозили, судили, розстрілювали, а я хоронила його, силою своєї жіночої інтуїції передбачувала наперед небезпеки й засідки та виводила щасливо з усього.

Так прийшла війна. Грозою пересунувся через місто фронт, ми зуміли переховатись і, вийшовши з криївки, опинились у новій, ще незнаній дійсності. Бориса викликали небаром з багатьома іншими, обіцяючи багато за співпрацю. Але хто мав нам тепер обіцувати, кидати милостиню? Тепер ми мали давати, творити й будувати. Борис захопився новими, безконечними можливостями, новими планами, що їх треба було здійснювати. І саме тоді почалась нещадна ліквідація людей із нашого гурту. Ми ледви вирвались в останній хвилині з розгромленої, підмінованої, опустошеної столиці і зупинились тут.

Все, здавалось, пройшло гаразд, ми влаштувались якось на новому місці. Борис став на роботу в одній конторі. Ночами писав багато, я помагала йому. І ось...

Катря ворухнулась вперше, її альт набрав якоїсь понуро-могильної закраски.

...я сиділа над рукописами. На хвилину втихло цокотіння машини, я відчитувала рядки, коли хтось застукав у входові двері.

Борис спав на отомані глибоко, струджений роботою, і я не наважилась будити його, тому пішла відчиняти сама. Відчинивши я

задеревіла з переляку. Три гестапівці ввірвались швидко в двері і, не питаючи, ішли просто в нашу кімнату.

— Ха, прекрасно — заговорив один, обкинувши зором полиці з книжками та застелений паперами стіл. — Прекрасно йде робота.

— А то він! — сказав кат, станувши над сплячим чоловіком.

Борис спав тихо мов дитина, його ясне волосся зісунулось йому над чоло, рука звисла вниз.

Я наче оніміла приглядалась усьому, я хотіла крикнути, та лякалась, що Борис, прокинувшись несподівано у такій ситуації, почне згаряча щось нерозумне. Але навіть було лякатись, чи ж могло прийти щось лячніше від того, що побачила я. Коли кат став помалу витягати нагана, жах здавив мене за горло, я хотіла крикнути, та місто мого крику пролунав стріл. Борис ще повернувся, мов розлягався вигідніше до сну, і затих...

Два інші обшукували всю кімнату, жбурляючи книжками, паперами.

Я виглядала мабуть особливо у непорушній позі, посеред кімнати, бо кат приглянувся мені уважніше. Його набрякле обличчя не відбило на собі ні одного поруху, сіролискучі очі скрились під дашком, і погіршливо викрививши уста, він засміявся мені просто в обличчя:

— Ех, ти, крашівка! — цідив він слова, беручи мене за підборіддя, і нахилився, мов

хотів поцілувати, але мабуть завважив мій непритомний вигляд, бо відштовхнув мене грубо, з огидною лайкою у їх чужинній мові. Вони радились хвилину, мабуть, що робити зі мною. Я ждала байдуже своєї черги. Та їм ще багато було роботи в цю ніч, вони покинули мене саму, біля Бориса...

Катря вмовкла. Мені здавалось, що з її замрячених очей хлинуть сльози, але їх не було, вона гляділа кудись перед себе, мов у засвіти. Це дивне, як та сама людина бачилась мені тепер зовсім іншою. Ще перед хвилинами її розпущене волосся надавало їй жіночого чару, ще бачилась мені продажною, поганьбленою любкою. А ось тепер я бачив перед собою плачку, непотішну вдову. Так, вона плакала всім еством і заломані руки ще чіткіше підчеркували глибину її трагедії. Я не посмів сказати ні слова потіхи в обличчі цієї німої розпуки.

— Мені наказали мовчати — докінчувала вона, мов вертаючись із засвітів. — До сьогодні не сказала я нікому про цю ніч. І до сьогодні не заплакала. Чи ти розумієш це? — піднісся її голос. — Я так хотіла ридати, я божеволіла з розпуки, але ні одна сльоза не охолодила мого болю. І досі я не знаю, чи я живу, я горю-згаряю від болю, від думок. Мені не жаль мого життя. Але, чому, чому ніхто не бачить, як безмежно багато втратили ми зі смертю Бориса? Я ж берегла його, хоронила, я вела його з обіймів смерті і заглади. Він міг творити чуда, він мав

двигнути колісь за собою тисячі... І що тепер? І що тепер?

Її зір вп'ялився в мене, мов ждала від мене відповіді й рятунку. І під тихий стогін її грудей я задихнувся теж від безнадії і розпуки, зжахнувся на думку, як справді тисячами винищують вороги наших найкращих людей, як лишаяються мільйони, безпомічні, сліпі, безборонні.

— У мене народилась думка — заговорила вона якось ніби радісніше, ніби вийшла з зачарованого круга. — Так, я плекала її, виховувала під серцем, я живу тепер тільки нею. Я застрелила Борисового вбивника, коли він, сп'янівши вином, був уже певен, що здобуває мене. На його скроні розцвіла така сама кривава пляма, як колісь на Борисовій. Ніхто не догадався моєї участі в тому. Але це була гидка, плюгава креатура — і помста не втихомирила мого болю. Я відчула тоді, що багато-багато треба ворожих смертей, які б зрівноважили одну...

І ось я йду, бреду все далі й далі...

Оцей останній... мені донесли про його жорстокість і я відшукала його. Він сам, сп'янівши сьогодні біля мене, розказував чванливо, як втихомирювали, окруживши, село, як втекли мужчини, і довелось стріляти жінок і дітей. Він реготався до безтями і я втихомирила оцей його регіт спокійно, ні зморгнувши... Та кожна смерть ще глибше роз'ятрує рану, ще більш ненаситне стає серце. Ах, Степане!..

Вона схилилась низько, її розпущене волосся розсипалось хвилями, закриваючи майже зовсім обличчя, тільки плечі здригались спазматично. Може саме тепер, по цій несамовитій сповіді, вона заплакала вперше від довгих днів.

Я висунувся з кімнати, тихо, хитаючись мов п'яний, побіг у темінь ночі, мов справді утікав подалі від безодні, що розкрилась передо мною.

Ніколи вже не довелось мені зустрінути цієї дивної людини. І ніколи, скільки разів згадаю її, не знаю, чи судити її чи співчувати їй? Я загублюю відчуття, де межа між справедливістю і проступком. Ввижається мені тоді шляхотне обличчя плачки, обрамоване розпущеним волоссям, пронизане неземним болем, і мов мрякою покриті очі, задивлені на лиш їй одній видні розхитані терези ваги Правосуддя.

ЧОРНИЙ КІТ

З ключем у кишені йшов Федір Рубак з сільради на своє нове господарство, на щойно вчора відібрані в куркуля Андрійчука маетки. Завжди зачинені, закладені згори виткою ворота стояли тепер відчинені навстіж, розламані і лютий Бурий, що з гаркотом кидався на чужих людей, не вибіг тепер: він зник разом із своїм господарем. Рубак став посеред стоптаного подвір'я. З учораšnньої драми вивозу, з усієї тієї метушні й лементу, з усього Андрійчукового духу залишилися тільки жмути розкиненої соломи, кінський послід і поламана пака з вибитим дном, що валялась на землі.

Порожні стояли господарські будинки, стайні, комори й шпихліри, а на камінному підмуруванні красувалась, мов пуделечко, хата. Зелена бляха даху зливалась із блакиттю, а під нею горіли червоні від сонця ялинові стіни. Причинені вікна блистіли загадково, притаєно, відбиваючи в собі ясну смугу річки, що протікала побіч, і сусідські хати над її берегами.

Рубак вийшов сходами на ганок, у його руках з'явився ключ. Мов любуючись цим

моментом, підкинув Рубак ключ на долоні, потім встромив його в замок. Двері подались неохоче, зі скрипом, відкриваючи сіни.

Двері в челядну стояли відчинені, як покинули їх учора господарі. Пустка й нелад були скрізь. На лаві лежав забутий одяг, на кухні стояв покинутий кухонний посуд із захололою в горщику вчорашньою стравою, що її нікому було їсти, на столі надломаний буханець хліба. Рубак ступив ще крок, і раптом йому здалося, що на нього хтось дивиться. Піднісши вгору зір, він у першій хвилині зняковів. Із образів дивились на нього очі святих, допитливі, ніби здивовані.

— Що? Не подобається вам новий хазяїн? — запитав уголос Рубак, перемагаючи якесь дивне почування, що мов паралізувало його рухи, та засміявся надто голосно. Сміх залунав дивно в порожній кімнаті і, відбившись від голих стін, опав по кутах.

Рубак штовхнув чоботом двері до другої кімнати і перейшов туди. Це була кімната старого Андрійчука, що жив окремо від синів і челяді. Яворове ліжко, два крісла, велике стінне дзеркало надавали кімнаті погідного й отого «панського» вигляду, що про нього так задро говорили. Рубак подивився вдоволено кругом і, жбурнувши кашкета на стіл, усівся вигідно в кріслі.

— Отут і житимем! — подумав задоволено. — Даа...

Його зір перемигнув по стінах і зупинився на дзеркалі. У ньому відбилась вся Рубакова

постать. У шкіряній куртці й «галіфе», темноволосий, з вузькими, дбайливо підголеними вусиками, він здавався сам собі вродливим, владним.

Одірвавши самозакоханий зір від дзеркала, Рубак задивився у вікно. Блідорожеві і червоні рожі, що їх насіяли всуміш дбайливі Андрійчукові невістки під вікнами, заглядали в шибки, за ними тихо стояли в соняшній зливі яблуні, груші й сливи, соромливо закриваючи листям ще зелені, щойно повніючі овочі.

Рубакові, мов жива, привиділась нараз картина, коли він малим хлоп'ям, присівши під плотом цього саду, вибирав пригожий момент і врешті, замахнувшись ломакою, шпурляв її в червоні цятки між листям. Все оживало по тому. Ломака гупала важко на землю, за нею спроквола осипались яблука й дулі, далі відчинялось оце вікно, що біля нього він саме сидить тепер, і в вікні з'являлось повновиде, червонаве Андрійчукове обличчя. Погрозливий вигук нісся йому навздогін, але слухати його не було часу, треба було бігти за треті межі, щоб багач не догнав.

Давно це було! Тридцять літ скоро буде, а мов учора! І ось...

— Ось тут і заживем! — закінчив Рубак уголос давній спогад, підвівся і перейшов до челядної. Після Андрійчукової кімнати челядна показала йому похмурою, непривітною. Ще було чутно чужий людський дух,

людське тепло, що всякало десятками літ в ці ялинові стіни, в кожную річ, в кожную щілину, стояла в повітрі задуха й піт, що виділялись із натруджених тіл, своєрідний дух просушуваних пелюшок нових поколінь і гіркого диму з Андрійчукової люльки.

Рубак ворухнувся неспокійно, мов вовк, що забіг у чуже лігво. Він обернувся кругом, і його зір зупинився знову на образах. Святі мовчали вперто. Їхні візантійські очі заглядали Рубакові в саму душу. Рубак нахмурився і враз рішуче підійшов, став на лаві під стіною і почав зривати образи. Зотлілі шнурки рвалися, і образи з шумом падали під стіл, відкриваючи голу з ясними плямами стіну.

— Так! — промовив уголос Рубак, скінчивши цю роботу, і повернувся, щоб стрибнути з лави, коли запримітив вп'ялену в нього пару фосфоризуючих очей. У сінешних дверях, передніми лапами на порозі стояв кіт, увесь чорний, без найменшої ясної цятки, тільки очі з відблиском денного світла ясніли-горіли. Кіт вдивлявся в Рубака непорушно. Потім роззявив рота й нявкнув, жалісно, проймаюче. Було в тому зойку покинутого створіння щось таке незвичайне, що струснуло всім Рубаковим еством. Стрибнувши хижо, Рубак розмахнувся ногою, щоб розчавити ненависну тварину, та чобіт потрапив у порожнечу: кіт щез безслідно.

Твердо грюкнувши дверми, Рубак вийшов з хати.

Темінь вечора окутувала село, у ній сховалось усе, принишкло, причаїлось, і так же таємно, мов лякаючись людських очей, сиділа на східцях перед Андрійчуковою хатою молода пара, Рубак і його дівчина Ганя.

Їхня тривожна, важка розмова, що тягнулась уже довго, саме урвалась, і Рубак даремно чекав, чи не почує з уст коханої дівчини бажаної відповіді. Не дочекавшись її, відсунувся далі і заговорив холодно, гнівно:

— Ти не грайся зо мною в піжмурки. Ти скажи все, що думаєш, і не крути. Бо як же воно? Не могли ми побратись раніш, бо я був голяк. А тепер, і хата, і поле. і все готове, а ти... мовчиш!

— Ах, Федоре! — зашепотіла дівчина і вмовкла. Перед нею, мов жива, встала недавня подія, коли розкуркулювали та вивозили рідню Андрійчукову, коли дебели Андрійчукові сини зносили на віз подорожні клунки, а Андрійчукові невістки одчайо метушились у коморах біля кованих скринь, щоб узяти хоч дещо для себе і дітей зі своїх пишних уборів. Мукаючи, виходила зі стень гнана на колгоспи худоба й глухо гупали черпаки, вичерпуючи з бездонних Андрійчукових засіків призбиране літами збіжжя. Мов чорні круки вештались скрізь міліціонери.

А там стали сідати на віз невістки з дітьми. Навколо воза припали сестри, тітки, дя-

дини. Високо вдарив жіночий лемент і голо-
сіння. Старший Андрійчук син крикнув
тоді якимось дико, вхопив віжки. Цьвохнув
батіг по гладких кінських задах, і сиві, ди-
ко, аж надриваючи посторонки, рвонули з
місця. Мов грушки, посипались від воза дя-
дини, тітки й сестри, злякані, отетерілі, а віз
уже викочувався на болотистий шлях, і ли-
ше ручки дитячі маяли одчайоно, благально,
мов потопаючи.

Вистрибнувши на навантажені вози, виїз-
дили з ними міліціонери.

Старий Андрійчук ще залишився. Він
стояв посеред подвір'я, мовчки, мабуть мо-
лився тихо, потім перехрестився тричі і
звернувся до гурту людей, що приглядався
до того, що діялось.

— Прощайте, люди добрі! Злим словом не
згадуйте!

— Ой, згадаєм тебе, багачу, згадаєм! І ти
нас згадаєш! — гукнув хтось із гурту.

Ганя звернула туди голову й доглянула.
Це гукав її Федір, пересунувши набік каш-
кета, в шкіряній куртці наопашки. Усі пере-
глянулись, Андрійчук стояв, статечний, пов-
ний гідности, як звикли його бачити в гро-
маді, коли забирав слово.

— Знаю, знаю, — сказав він. Це все твоя
робота. Але, що я тобі вдіяв, чоловіче?

— Га, що вдіяв! Багато вдіяв ти, куркулю,
багато крови напився. Тепер наше право!

— І напануєш, наживе́шся! — хитнув го-
ловою Андрійчук.

Він ще хотів щось сказати, та міліціонер грубо штовхнув його.

— Ступай! Підводи вже далеко...

— Ах, Федоре! — зідхнула дівчина. — Я не знаю. Мені страшно. Це ж чуже, не наше, це чужа праця, а ми тепер будем проживати! Це нечесно!

— Нечесно! — аж підвівся Рубак. — Ти смієш так говорити! Я маю тебе перекопувати! Пів села відробляло в нього хліб, шарварки мов робило, а він, як упир червоний, лиш похожав та командував скрізь. А тепер ти кажеш: «нечесно», тепер, коли прийшла влада, що відплачує за кривди, що не дозволяє визиску. Ех, ти!

Він замовк люто, хвиля ненависти, досади залила його серце. За неї, за цю багацьку цяцю, з нього стільки сміялись! Її ждав, міркував, як би Григорові, її батькові сподобатись. Її ждав, з іншими не гуляв. І якого чорта! Тепер знову крутить!

Йому забажалося нараз брутально схопити її, зломити, покорити назавжди, і він крикнув жорстоко:

— Ходи в хату!

Дівчина злякано ворухнулась, схопилась і зійшла зі сходів на подвір'я.

— Чого стоїш? Ходи, кажу!

— Федоре! — заговорила Ганя докірливо.

— Ходи, кажу! — повторив Рубак. — Мені вже досить цього, досить куркульських норовів!

Рубак увійшов до Андрійчукової кімнати,

освітив лямпочкою на мент середину, на столі — пляшку горілки, хліб. Став, наслухуючи, вижидуючи. Ввійде чи не ввійде зараз? Вижидуючи, він закурив цигарку. Ніщо не сколихувало тиші.

— Ех, ти! Знаю я тебе, знаю! Не такою станеш! — думав Рубак, спльовуючи. — Провчу! Але невже ж таки не ввійде сама, не заїде? Невже так по-дурному все поплутатється?

Рубак вийшов на ганок. У темряві не видно було нічого, і він, придивляючись, гукнув: — Ганю!

Ніхто не відгукнувся. Рубак освітив місце, де залишив дівчину, та її вже не було, освітив все подвір'я, колодязь біля воріт, нижню хвіртку до саду.

— Пішла! Пішла багацька дівка! — заговорив Рубак. — Іди, йди, к о! Він ще освітлював довкола, потім, грюкнувши дверима, ввійшов знов до кімнати.

— Самі погостимось! — засміявся він криво й жадібно приклав пляшку до уст. Пекучий напій залив гарячим струменем усе нутро.

— Ех ти, куркульня! — цідив Рубак, відклавши пляшку та затискаючи кулаки. Будеш ти ще мої чоботи цілувати! Нечесно, каже! Нечесно я це все набув? Кривда людська на цьому! А хіба не влада мені це надала? Хіба мав Андрійчук і між пролетарями панувати? Ого!

Він знов приклав пляшку до уст і пив за-

повзято, довго. Стало нараз відрадніше, веселіше. Не роздягаючись, ліг Рубак на ліжку, увесь пірнув у спомини, що стали розмотуватись з життєвого клубка.

А хоч би й так, хоч би й правда, що він знищив Андрійчука, на Сибір заслав! Чи не того прагнув він літами? Чи не того ждав?

«Що я тобі вдіяв?» — виринуло Андрійчукове обличчя. Що ти вдіяв?

Ех, знаю, що ти вдіяв мені, багачу!

Який благий початок мають іноді важливі речі, як одне слівце застряне на все життя!

Він тоді ще підпарубком був. Батько нічого не мав, і Рубак, збагнувши, що нічого йому від батька ждати, сам став промишляти, баришувати. Діло йшло добре, грошики стали прибавлятись. І ось хиткий, як лобода, у перших, куплених за власні гроші, вузьких штанях і довгополій, не на нього шитій блюзі пішов він на забаву в місцеву читальню, що її щойно заснували. Дівчата танцюють у просторій залі. Присівши на лавах, дивляться на це старші господарі.

Кріпко пригорнувши свою першу дівчину, гуляє Рубак. Буйна, негвотана гордість розпирає груди, хочеться, щоб усі бачили, всі затимили, що він гуляє тут.

— Ех!...

І, притупнувши гучно, він нараз, несподівано і для себе заспівав на все горло, голосної, сороміцької...

Музика втихла нараз, зупинились заскочені пари, і, прокидаючись з оп'яніння, став

і він. Пари розступались, і вузькою вуличкою поміж ними йшов від стола Андрійчук, у новій чумарці, червоний на обличчі, з сірими гострими очима.

— Ти де? В корчмі? В старій Явдохи? Чи в читальні? Ти, смаркачу!

— Або що?

Це Рубак кинув ще так, не прочунявши, зухвало, без покори.

— Що? — Андрійчук нахмурився ще дужче. — А те, що для таких, як ти, ми читальні не будували, тут місце для культурної забави. Вийди зараз! Ну!

Боязко відсахнулась від Рубака його дівчина, в нього вдивились десятки очей, а Андрійчукова простягнена правиця вказувала на двері, куди пари, розступившись, зробили вузенький прохід. Рубак червонів на обличчі, щось дико бунтувалося всередині, та Андрійчук уперто вказував на двері. — Чув?

Рубак закусив люто зуби і став іти вуличкою до дверей...

Ще сьогодні, на саму згадку, щось пекуче заворушилось у грудях, зайнялось полум'ям. Щоб загасити цей вогонь, Рубак сягнув рукою по пляшку, притулив до вуст і вихилив до дна.

Його нога з того часу не була більше в читальні, він гуляв сам, більше по околичних містечках. Але його ненависть до Андрійчука не вгасала, він ненавидів його тепер за все, він ждав лише нагоди помститись.

Хе-хе, багачу! І що ж тепер? Мандруеш із

своїми накорінками, з жебрачими торбами мандруеш? А я в твоїй хаті, на твоєму ліжку...

Щось зашаруділо під вікном і стукнуло об шибку. Рубак підхопився і став прислухатись. Дивний стукіт об шибку повторився. Рубак став шукати ліхтарика, його не було десь, і він мусів черкнути сірничка. Світло освітло вікно, й Рубак подався зразу злякано назад. У вікно дивились на Рубака очі, фосфоризуюче-ясні, великі на тлі чорної силуетки, що бовваніла з темні непорушно.

— Чорт! — вихопилось Рубакові і зопалу. по-п'яну він вихопив з кишені револьвер і вистрелив у з'яву. Шибка дзенькнула, осипаючись.

Рубак стояв оглушений вистрілом. Темінь дзвонила тоненькою витягнутою ниточкою, високо-рівно в нескінчене. Що це було? Рубак протирав очі, знайшовши врешті ліхтарик, освітив розбиту шибку, простір за нею у садку.

— Та це ж отой проклятий кіт! — зрозумів він врешті і приліг знову.

Та спокій уже не вертався до нього, весь випитий алкоголь мов вивітрився, тільки голова була важка. Засинаючи вже зморено, опівночі він почув зойк над собою десь на горищі. Покинене створіння нявкало жалісно, рівно, невтомно, мов крапля отрути скапувала з кожним зойком Рубакові в мізок. Він не витримав, підвівся, обшукав усе горище, ладен був розчавити, розірвати того

кота на шматки. Та ніде не було ні сліду ненависного співмешканця.

* * *

*

Було це кілька днів пізніше. Міліціонер Захарченко, стоячи нічною порою на роздоріжжі на варті, стиснув міцніше гвинтівку.

— Що воно?

— Чи причулось? Десь хтось стрілив!

Захарченкові стало ніяково, прямо страшно. Чи не партизани? Декілька ночей тому люди теж чули якісь стріли й говорили про те. Казали, що десь біля Андрійчукової хати. І тепер звідти...

Пождавши декілька хвилин, став Захарченко скрадатись на Андрійчукове подвір'я. У хаті щось ходило, стукало, рипнули двері. Що б воно? — «А Федора вже кілька днів не видно!» — подумав. — Чи не чужий, бува?»

Взявши гвинтівку наготові, Захарченко підійшов під двері, загнував.

— Гей ти! Хто там? Відчини!

Йому відчинили не зразу. Блимнувши ліхтариком, Захарченко пізнав Рубака, і на серці йому відлягло.

— Ти не спиш?

— Ні!

— Хм, — хмикнув значучо Захарченко. — Що ж ти вночі робиш? Десь на горіще лазив!

— Нічого! — буркнув Рубак і без слова

подався до кімнати. Захарченко просунувся за ним.

— Я, бачиш, тее... Вже другий раз чую десь біля твоєї хати постріли. Вже й люди про це говорять. Так що воно таке?

Він блимнув ліхтариком у темній кімнаті, шукаючи, де б присісти, і, вгляdivши на столі пляшки з напоями, хмикнув знову.

— Хм, хм... У тебе всього! Гостив кого? Чи сам забавляєшся? Го-го!

— Коштуй, коли охота! — кинув Рубак, запалюючи цигарку.

Захарченко хмикнув знову.

— Та як просиш, то чому б ні!...

Він перехилив пляшку, пив довго, не перериваючи, потім покректав задоволено.

— Ох добра! Тижнів зо два тому з головою сільради таку пили. Але все таки що з тобою, Федоре? Щось не тее! Дістав такі маетки та зразу й братії відцурався, до нас і не показуєшся! Чи так загосподарювався? Чи може тее, женишся, і діла багато? Так?

Він знову блимнув на стіл ліхтариком, яку б то закуску взяти. Світло впало на розбите вікно. Захарченко, приглянувшись до нього ближче, і про закуску забув.

— Хм... Та що ж то таке? Стріляв хтось, чи як? Ось рама прострелена з краю, тому й шибка висипалась!...

Рубак не говорив нічого. Прилігши на ліжку, він курил цигарку, його обличчя, освітлене вогнивом цигарки то вириналило з

теміні, то щезало. І аж згодом, помовчавши, заговорив він:

— То я в чорта стріляв!

— Свят-свят! В чорта? Та як же це? Та коли ж це?

— Днів із п'ять тому.

— Оттакої! А сьогодні?

— Сьогодні теж!

— Хм... Оце так чудасія! Який же він, той чорт, коли ти не жартуєш?

— Правду кажу! Чорт! Ти знаєш, я вже кілька ночей не сплю. Чорний котюга волочиться по хаті, заглядає в вікна, шкребе і всю ніч так нявкає, що збожеволіти можна! Ось я його тут уперше цілив, а сьогодні на горищі вдруге.

— І що?

— Втік. Я, знаєш... Може, це смішно, але не знаю, що з цим чортякою зробити. Справжній чорт! Як засвітить тобі вночі очима...

— Хм, — хмикнув Захарченко. — Здорово, мабуть, смокчеш ти сивуху, — аж верзеться тобі. Та й не диво: сам — один на таку хату, на таке господарство. Женись, Федоре, доки тобі товктися самому... Голова ж давно просився до тебе на весілля... Женися! І надумуватись нічого!

Рубак мовчав. Міліціонер Захарченко знову обізвався.

— Дозволь, іще хильну. Так... Хм... Так вибач, бігме, вже тее... все буду говорити. Люди плетуть, що нібито твоя Ганя вже не твоя. І Григір нібито каже, що він на люд-

ську кривду своєї доньки саджати не буде, що ти на своїй совісті людське життя маєш...

— Так говорив? — перепитав глухо Рубак.

— Еге ж.

Рубак черкнув різко сірника і засвітив свічку.

— Пий! — сказав, присуваючи Захарченкові пляшку. — І я питиму.

Сам Рубак заходив по кімнаті, широко ступаючи, й мовчав.

Захарченко покурював, спостерігаючи його з-під лоба. Кипіло видно в ньому.

— Так то все правда? — запитав він ще раз, ставши перед Захарченком.

— Правда. Я маю між куркулями свої «вуха», про все доносять мені.

— Добре! — проговорив Рубак. — Добре, — повторив він, мов важився на щось, і, зважившись, докінчив твердо, не зморгнувши. — Тоді, Захарченко, скажи голові, що в неділю моє весілля! В суботу розпишемось у ЗАГС'і, а в неділю забавимось!

— Та як же це? — вирячив Захарченко з дива очі. — З Ганею таки? Як же ти це зробиш?...

— Мое діло! Ти голову на весілля проси! — підтвердив Рубак.

* * *

*

Григора лише трохи видно було в виблисках світла, що йшло з хати з вікна в темінь вечора. Григір стояв біля одвірка, високий,

мовчазний, онімілий з болю. А мати ломила в розпуці руки і, йдучи за Ганею через подвір'я до воріт, голосила:

— Ой, дитино моя, дитино! Ой дитино моя! Ой, Боже, Боже!

Її лемент ставав дедалі голосніший! Григір не видержав, він підійшов теж за донькою.

— Вертайся! — сказав він глухо.

— Тату! — ахнула благально дівчина.

— Вертайся! — повторив рішуче Григір. — Хай діється, що хоче, хай зараз усі пропадемо, не підеш на посміх! Щоб ти на Андрійчуковій кривавиці панувала! Щоб я на те дивився!

— Не кажіть так! — говорила дівчина. — Пропадемо ми, всі пропадемо. Аж серце холоне, як згадаю, як Андрійчуків вивозили. І ми так пропадемо. І не буде життя ні вам, ні мені, ні мамі...

Григір оперся на воротах. У темряві вечора бовдурилась перед ним його хата, довжезна, привітно поглядала ясними вікнами. Десь у стайні тихо дзвонила ланцюгами худоба, звідкілясь надбіг, лещачись до ніг, Сірко. І тихо шелестіла молода липа над колодязем, де він присідав завжди по денній праці спочити й подумати, ще завтра робитиме...

— «Щоб ви, Григоре, кривди не вчували чи жалю потім! Я вашої ласки не хочу. Я знаю, чим ви на мене дишите. Мене це зрештою не дуже турбує... Але як ви доньки не віддасте за мене, як ви з мене сміх собі зро-

бите, то від вас тут і сліду не стане! Я тільки те, що ви в «Соколі» робили та говорили повторю...

— Ганю, дитино...

Та вона, мов угадуючи батькові думки, вже віддалялась, побрела темною сільською вулицею. Хтось ішов назустріч, і, щоб оминути його, Ганя збігла на стежку, перейшла кладкою річку й подалась луками поза хати. Самота наче втихомирювала її, вона брела росяними левадами, мов у радісному дівуванні, коли блудила недільними вечорами, шукаючи рідної душі.

Та ось і тут, мов з-під землі, взялись десь люди, дві постаті йшли просто на неї.

— Ганя Григорова! — сказав хтось, порівнявшись, і Ганя пізнала голос своєї подруги, що йшла зі своїм хлопцем.

— Ах! — скрикнула подруга і без слова пройшла далі, щоб зразу ж знов заговорити навмисне голосно:

— Вона на весілля йде! Господинею стане! Свати вже ждуть! Швець Морквун... та Янкель... А Рубак з тієї втіхи останню Андрійчукову курку й підсвинка зарізав...

Пара щезла, регочучись голосно. Ганя стояла, як укопана. Кров вдарила їй в обличчя, воно пашіло тепер, горіло соромом. Ганя розглянулася безпорадно, потім нежданно пішла назад. Ось уже й кладка, сільська вулиця, їхні ворота. Стрілою шугнув з підсінешного порога до неї Сірко й гавкнув радісно. Ганя бачила, як підвівся на собачий брех у

хаті з лави батько й підійшов до вікна, пильно вдивляючись у темінь.

Ганя причаїлась біля колодязя й тремтіла. Як вийде зараз, як побачить її! Боже, що вона робить! Як іти, так іти!

Батько, подивившись, присів знову на лаві, і Ганя одітхнула легше, потім швидко проховзнула у ворота, пішла. Сірко біг за нею, і вона дозволила випровадити себе аж на роздоріжжя, а там, тупнувши ногою, прогнала його додому.

В Андрійчукових вікнах світилось. Ганя підійшла на подвір'я під ганок і заглянула в кімнату. Круг стола сиділа вже зібрана компанія. Чиїсь плечі заступили собою людей, тільки голоси й сміх проривались надвір.

Ганя ввійшла в хату.

— А, нарешті! — гукнув міліціонер Захарченко, зірвавшись з ослона. — А то мені б довелось приводити тебе! Ходи, ходи ближче!

За столом на покутті сидів голова сільради швець Морквун, жовтий, аж посинілий, лисий зовсім, тільки вусища, мов забравши в себе всю волосову снагу, розсілись густо стрепіхато над беззубим ротом та під здоровенним носищем. Біля нього на лаві під вікном сидів секретар Захарченко, рідний брат міліціонера, чоловік малий, чорнявий, з дрібним підголеним вусиком.

Рубак, що сів праворуч голови, підвівся врадувано. Він не міг вийти, бо йому засту-

пив дорогу податковий збірач Янкель, одягнений в чорне вбрання, повновидий, круглий, майже вродливий, коли б не дуже товсті, завжди масні губи.

Захарченко припровадив Ганю до стола, і Янкель заметушився, даючи їй місце за столом. Вона сіла між Рубаком і Янкелем.

Морквун, що досі мовчав, наливаючи гарячого трунку в склянки, заговорив нарешті сухим, розбитим голосом.

— Так отаке. Як ми вже говорили, тут п'ємо за те, що ми діждалися своєї влади, що вже нас куркульня не гнобить, що її ласки не потребуємо, бо самі собі пануємо. Хай живе наша влада!

Всі піднесли склянки, і Ганя разом з ними, бо Рубак підштовхнув її значуче ліктем. Задивившись, як вправно, не скривившись, випила компанія, випила й вона. Мов хто опік їй горло, закашлялась під загальний регіт. Міліціонер Захарченко підсував їй закуску, Рубак тим часом, відібравши в Морквуна пляшку, став знову наливати.

— А тепер вип'ємо за те, — промовив він по хвилині, — щоб ця наша влада навіки тут лишилася та щоб її вже ніякі вороги не знищили!

Знову цокнулися склянками. Ганя своєї навіть не торкнула, і Рубак заговорив невдоволено:

— Чому не п'еш? Пий!

Швець Морквун, мазнувши масною рукою

по вусах, повернувся до Гані уважніше, мов аж тепер її доглянув.

— Вип'є, вип'є! Ге-ге, ану!

Ганя тільки пригубила свою склянку, і знов відставила. Тепер наливав склянки Янкель, посміхаючись хитро, і Гані ще кілька краплин долив; підвівшись заговорив:

— А тепер вип'ємо за здоров'я нашого батька, нашого великого, геніяльного і мудрого вождя!

Всі підхопились, дзенькнули гостро склянки, лише Ганя сиділа непорушно.

— Що? — видивився Янкель. — За здоров'я нашого любого вождя не вип'єте?

Міліціонер Захарченко підніс склянку і встромив Гані в руку. Випила насилу, перемагаючи себе, й зразу розглянулася злякано. Діялось із нею щось моторошне. Здалося їй, мов роздвоїлась вона, одна давня, заблукала біля батьківського дому, під рідними вікнами, друга одеревіла мов непритомна, розсілась біля круглого, нахабного Янкела й п'яного Федора, що раз-у-раз нахилився до неї, дихаючи чадним горілчаним духом. Напроти підморгував до неї прихильно міліціонер Захарченко, і, погладжуючи дрібний вусок, незрозуміло посміхався секретар. А так усі обличчя, мов воскові у світлі свічки, перекривлялись, мов маски, розливались в усмішках. Чвакали роти, лисніли помащені жиром руки гостей, що пальцями вибирали з миски шматки ковбаси.

Раптом Ганя, розглядаючи гостей, здриг-

нула: Янкелева рука в тіні під столом, мов ненароком, лягла їй на коліно, потім посу- нулась вище...

Дівчина розглянулась злякано, тверезію- чи. Федір сперечався з Морквуном про кур- кульню, секретар теж докидав коли-не-коли своє слово. Лиш міліціонер Захарченко по- сміхався привітно і нараз, мов угадуючи все, відсунув з-перед Янкеля недоїдену курку та тицьнув йому миску з ковбасою.

— Поміняємось, Янкелю! Ну, раз хочу ба- чити!

Заскочений Янкель прижмурих свої дуже великі, чорні очі. Він сміявся, та сміх був вимушений, злий.

— Нащо мені ковбаса! Мені курка смакує!

— Але раз попробуй ковбаси. Хай знаю! — настоював Захарченко. Він сп'янів зовсім і силоміць підсовував Янкелеві шматок ков- баси. Тут уже секретар Захарченко, що обач- но приглядався до всього, сіпнув брата за полу та, штовхнувши гаразд, промовив:

— Ти слухай, голова наказує!

— Слухаю! — спробував виструнчитись міліціонер, та захитався й присів.

А голова, швець Морквун, мов нічого, про- довжував розмову.

— Гей, куркульня! Принесе було п'ять пар черевиків лагодити і ні шматочки шкіри. Ти йому все полагодь, своє доклади, а він потім: «Заплачу на другий тиждень, грошей не маю!» Тільки я ті гроші й бачив! А той Ан- дрійчук. У селі воевода, в кооперативі голо-

ва! А прийде неділя, сяде було отут, де я тепер сиджу, червоний, як упир, вгодований. Біля нього, довкола стола, куркульня, далі на лавах — середняки, а там, біля полиці та коло порога, біднота, там і швець Морквун між нею. Читає він, прочитає та сам стає навчати. «То, каже, наша загибель, ті большевики! Треба так робити, щоб ті большевики пропали...»

Морквун попоїв уже добре. Від горілки лице почервоніло, а ніс став сизий, пияцький. Морквун гикнув собі смачно і став набивати люльку махоркою. Набивши, він розглянувся, як би то прикурити.

Тут уже міліціонер метнувся, щоб прислужитись, а, віднайшовши під лавою образ, роздер його з розмаху та припаливши до свічки, подав голові. Заклубився дим, папір догоряв у Морквуновій руці. Гані ставало лячно, коли полум'я бігло папером вгору й попеліли в ньому вдивлені в неї святі очі.

— Еге! Добре казав! — патякав Морквун. — Большевизм — то загибель! О, для куркульні це загибель! Не один ще того покоштує, що Андрійчук! Це ще тільки починається. Ми як притиснемо, як собі пригадаємо! Той, хоч кутий лис був на всі чотири, не допомгло...

— То все книги робили! — підніс вгору палець секретар Захарченко.

— І книги не допомгли! Скиглить його душа, за маєтками спокою не має!

— Хм, — хмикнув міліціонер Захарченко.

— Правильно. Ні, Федоре? Чорний котюга отой!

— Це ти про що? — пакнув з люльки Морквун.

— А те, що Федора якийсь чорний кіт переслідує, уночі товчеться. І до хати не ходить, і не їсть нічого, і не зловиш! Гей би душа Андрійчукова!

— Ет! — махнув Рубак рукою.

— Ну ні, не кажи! — підніс палець секретар Захарченко. — Я читав таку книгу! Там у ній писалося, що чоловік як умре, то його душа переходить у якесь звіря: у пса, в свиню, в ката.

— Ого! — скрикнув міліціонер Захарченко. — Бігме, що так! Аж страшно!

— Атож, — казав далі секретар Захарченко поважно. — А в Замлині в мельника що було! Він молов і чорт молов. Засунув мельник засувки, спинив млин, ліг спати, коли чує — аж колесо чу-чу-чу, а порожні камені гуляють, аж дим куриться. Засунув мельник засувки, ліг знову спати, а воно чу-чу-чу, і камені грають. Вибіг мельник, чи була хто із хлопців-збиточників таке не діє, глип, аж тут чорне щось під лотоки шусть! Еге! Мучився мельник, мучився, а там і млин покинув. Хай там, каже, дідько меле та своє пекельне борошно їсть!

Секретар замовк та гладив задоволено свій маленький вусик. Товариство мовчало приголомшене. Морквун посміхався ніби, забувши й люльку пакати.

— Ото таке, Федоре! — Поважно похитав головою міліціонер. — Мабуть, попався ти з цією Андрійчуковою хатою. І не розв'яжешся...

Рубак, справді, не знав, що відповісти, що й думати. Жартують? А що як справді чортяка якийсь? Хтось плутає все, рве, мов на посівся на нього. Ні хвилини спокою нема йому в тій хаті, якось по-чужому тут, вороже, аж лячно. А ще вона!

Рубак глипнув на Ганю. З широко розплющеними очима, як вона слухала Захарченкового оповідання, дивилась на міліціонера, ждучи дальшої страшної розповіді. Здавалося, от-от зірветься й побіжить далі від цього місця.

— Ех, таке плетете! — сказав невдоволено Рубак і пригорнув дівчину та зашепотів щось з несподіваною для нього ніжністю.

Дівчина вирвалась легко й відсунулась далі.

— Ей, Захарченко! Доливай! — гукнув Янкель. — На здоров'я молодим!

— О-то-то! — хитнув головою Морквун і, наливаючи склянки, говорив. — Страхи, чуда, всячина, різнота, голота. А щоб тут ні страху, ні див не було, то ми цю хату посвятим!

Тут Морквун підвівся та, хитаючися, легко хлюснув повну склянку горілки на стелю, на білі сволоки, що аж посіріли зразу. Всі зареготались, і Гані ще страшніше стало від того реготу. Вона терла рукою здерев'яніле

чоло і поглядала, як секретар Захарченко витягав десь із кута з течки акти ЗАГС'у і, розгорнувши їх, став умочувати перо...

— Що воно? — Ганя підвелась.

— Гей-гей, дівчино! Не гарячись, — втихомирив її Морквун, доливаючи свою склянку. — То п'ємо за здоров'я нашої пари, що зараз повінчається. Щоб собі жили й множилися, щоб у цій хаті панували, а по страхах та по дивах щоб і духу в цій хаті не було!

Ще Морквун не докінчив, як щось виразно стукнуло в вікно. Секретар Захарченко, скрикнувши, мов опарений, вискочив зпід вікна й опинився зразу посеред кімнати. Всі підхопилися на ноги й остовпіли.

У вікні було видно чорного кота. Його силуетка зливалась із темінню, розпливалась, не кіт це, а якась величезна потвора вдивляється фосфоризуючими від свічки очима, непорушно, по черзі в кожного присутнього на цьому сватанні. Потім нараз вчувся зойк, охриплий, низький, мов це стогнала людина в невимовному болю й смутку.

Рубак хотів був вихопити револьвера, та міліціонер Захарченко зупинив його рішуче.

— Стривай! Я сам.

Він поволі взяв з постелі гвинтівку й націлився в з'яву. Бахнув оглушливий стріл, дзенькнула шибка, світло згасло.

— Поцілив! — гукав у темряві міліціонер Захарченко. — Світить! Де ліхтарик?

Він швидко знайшов його таки в своїй ки-

шені й побіг надвір. Рубак вибіг за ним. На ганку не було нічого, обидва збігли зразу на подвір'я. Тут теж не було ніякого сліду. Захарченко придивлявся навіть до трави чи не завважить яких слідів крові, обнишпорив так довкола хати, в городі, та ніде нічого не було.

— Ну? — запитав їх голова Морквун, уже засвітивши свічку, коли по довгій хвилині ввійшли в хату.

— Нема! — розвів безрадно руками міліціонер Захарченко. — Ні сліду!

— Ото! — ніби справді задумався Морквун. — Диво! Нема! Щезла мара!

— А Ганя де? — скрикнув Рубак, і всі зразу розглянулись та аж тепер запримітили, що Гані нема між ними.

Рубак побіг на подвір'я, збіг аж до хвиртки над рікою, аж на дорогу.

— Ганю! — кликнув він схвильовано. — Ганю!

Ніхто не відгукнувся, й Рубак попрямував аж до кладки, що нею так часто проходив з Ганею, як ішов стежкою поза хати, левадами. Він освічував саме цей простір, рефлекторне світло слабо прорізувало вечірню темряву. На мить у цьому світлі зясніла цяточка на левадах, а далі знов щезла за вербами...

Ніхто з компанії й не питав нічого, коли Рубак увійшов нарешті в хату. Всі стояли вже посеред хати та біля порога, готові відходити. Але ще розмовляли.

— А я так добре ціляв! — вимахував гвинтівкою міліціонер Захарченко, закидаючи її на плече: — Як то вийшло, що я не влучив? Я бігме не розумію. Хм...

— Еге, — мугикнув до того секретар Захарченко, згортаючи розсипані акти ЗАГС'у та складаючи їх у течку. — Хіба все на світі зрозумієш?

*
* *
*

Міліціонерові Захарченкові довелось довго стукати котрогось то пополудня в двері Андрійчукової хати, поки врешті йому відчинили. Рубак стояв перед ним, закинувши куртку наопашки, неголений, з непричесаними і ще почервонілими зі сну очима.

— Хм... Ти все спиш, бачу, — обізвався міліціонер, ступаючи зацікавлено до всього. Сумом і пустою віяло звідусіль. На столі лежав неприбраний посуд, на долівці валялось сміття. Вибита шибка ще й досі лежала розсипана по лаві. Привітна ще недавно Андрійчукова кімната була тепер повна диму, вся долівка закидана недокурками, на столі, між хлібом та глечиком молока розсипана махорка. Рубак присів на брудному, незастеленому ліжку мовчазний, зовсім не бажаючи вести розмови.

— Хм, — хмикнув знову Захарченко, не знаючи з чого почати. — Оттаке то наше! Курищ та спиш! А страшить тебе й далі? — запитав несподівано.

— Що страшить? — похмуро перепитав Рубак.

— Ну, отой кіт.

Рубак не відповідав нічого, він тільки вперто вдивлявся в Захарченка, майже не нависно.

— Це я так питаю, — став виправдуватись міліціонер. — бо то, бігме, тоді якесь диво було. За три ступні не влучити! І таке потім те все, так якось... — Захарченко розвів руками й безрадно посміхнувся, мов би й справді завинив у тому, що так по-дурному закінчилось Рубакове женіння.

— А я б того чорта хотів таки вполювати!

— Ех, ви! — зідхнув нарешті Рубак і в цьому вигуку зазвучала вся досада до свого чесного товариства, вся лють за невдачі останніх днів.

— Я, бігме, нічого не винен! — виправдувався Захарченко, поглянувши на зле обличчя товарища. — Тобі помагав, скільки міг. І Григора страшив, казав, що як не погодиться, то вивезуть, і людей умовляв. То та потвора всьому винна.

— Хто ніби? — перепитав знову Рубак.

— Та кіт! Бігме, так — поправивсь, бачучи, як презирливо глянув на нього Рубак. — Я його мушу вполювати. Мій брат несотворенні речі розказує з цього приводу, книжку якусь таку відшукав, як то душі ходять по звірях...

— Хоч і зараз іди та полюй! — кинув бай-дуже Рубак, — він десь на горищі.

— Знаменито! — підхопився міліціонер та став налагоджувати гвинтівку.

Він вилазив помалу драбиною на горище. Там йому не довелось довго розглядатись. На горищі було порожньо й розшукувати не було між чим. Посеред горища, на димаревій кобилі, саме в тому місці, де роками просидів Мурко, вигріваючись у приемному теплі димаревої стінки, саме в тому місці, на холодній тепер уже плиті побачив його Захарченко і аж ахнув.

Кіт був у віддалі кількох метрів і не виявляв ніяких ознак страху чи охоти тікати. Придивившись до нього ближче, Захарченко похитав головою, і якийсь несподіваний жаль вхопив його за серце. Покинене й переслідуване сотворіння пригасало з голоду і, мабуть, туги. Навіть під буйною чорною шерстю випинались кістки, мордочка стянулася неймовірно. Тільки очі мов побільшилися, горіли й тепер несамовитим гарячим блиском. У їх кутиках густо біліли, аж на шерсть скапуючи, мов зі свічки застигли сльози.

Захарченко ворухнувся неспокійно. Він прицмокнув, як звичайно на котів. Кіт оживився та не ворухнувся, мордочка рознялась, та звуку не чути було ніякого. Захарченко прицілився з гвинтівки й безпорадно опустив її. Кіт дивився на нього довірливо, зі страшним бодем, ніби, з невимовною скаргою...

— «Може ще жити чи не може? — питав

себе Захарченко. — Даремно! Краще муку вкорочу!»

Він знову прицілився й нервово натиснув собачку. — Бахнув постріл, кіт підстрибнув кволо й покотився з димаря, в'ючись у корчах.

Знизу зацікавлено спитав Рубак.

— Ну?

— Є! — сказав міліціонер Захарченко і, вловивши котяче тіло за хвіст, кинув його вниз у сіни. Та тут аж притих, заскочений, бо Рубак кинувся на той чорний, скривавлений клубок, підкинув його, потім люто став розтоптувати, якось дико, аж кров заруділа на його заболочених чоботях.

— Гей, та що ж ти робиш? — запитав Захарченко й здригнувся, зустрівшись поглядом з почервонілими, божевільними Рубаківими очима.

— «Оце то раз! Збожеволів!» — подумав міліціонер, маючи потайний намір відійти.

* * *

Рубак щез із села, й ніхто не знав, де він. Щойно за кілька тижнів стало відомо, що він став уже десь у Донбасі шахтарем. Саме того дня, як прийшов від нього перший лист до Захарченка, з села вивозили Григора Чужана з жінкою й донькою на далекий Єнісей. У його хату перейшли жити брати Захарченки. А з опустілої Андрійчукової хати, де все ще ніби страшив чорний котище, зробили врешті канцелярію сільради.

ЗЕЛЕНА КЛАДКА

Незвичайна історія Лимаревої дружби з лісом, що закінчилась так трагічно, почалась зовсім нежданно голубого, весняного дня, коли обмерзла, ховзька зимою шоса висохла, посивіла під ногами, і праворуч неї, на рівнині стала прозябати зелень.

Ліс стояв ліворуч шоси, що вела з провалля, наповненого безліччю фабричних галь, майстерень, круглих домен і димарів, що, випльовуючи дим, пнулились угору, в перегони з голими альпейськими скелями. Виховзнувшись зміж скель шоса перестрибувала довгим, залізним мостом бурхливу, повноводу, альпейську ріку, і вже легко побігла попід самий ліс, що височів здовж неї немов чорна лявіна, скочена зі скелистих гір.

Лимар ішов попід цією темною стіною, втомлений по нічній шихті, з перегаром на устах. З ним навипередьки сунулась шосою юрба робітників. Сірі, почорнілі від саджі обличчя, пробували, наперекір усьому, вирвавшись з отруйних фабричних галь, усміхатись до весняної блакиті, що вже котрийсь то раз будила тремку надію на кінець їхньої

неволі. І так, наперекір усьому, майже зухвало, співали ідучи чорняві італійці, співали щось соняшне, бадьоре, радісне. Лимар не встигав іти в крок з молодими, він залишався щораз далі позаду. Хвилину товаришив ще йому кульгавий грек Калярі. Потім навинувся смолянин Довгорукий, та і він покинув Лимаря, гукаючи.

— «Скоріше, старичок, а то «гемюзе» прогавиш!

Вони віддалялись швидко, і Лимар плентався вже позаду, мов знесилений журавель, що відбився від свого ключа. На мент з'явилась думка, що оце треба буде станути з ідункою в довгій черзі біля кухонного бараку, та в нього не було сьогодні ніякого бажання, ніякої справи, була безконечна втома й байдужність.

Попереду при шосі білів приманливо верстовий камінь. Лимар добрів до нього, присів, зняв капелюх і розтер одубіле чоло. Десь, угорі дзвонили, дрібно, дзвінко настирливо линули звуки від далекої гостроверхої кірхи, що височіла попереду в містечку, на скелі, потойбік ріки.

— Неділя! Сьогодні неділя! — подумав Лимар під настирливий дзвін, і щось здавило його за горло. Він примкнув очі, затих на камені, поколисуючись п'яно, безсило, все глибше западаючи немов у півсон.

І тоді серед глибокої тиші його душі виріс нараз звідкілясь шум, глибинний, знайомий, рідний. Шум кріпшав, розливався потоками

й ручаями, тягучий, призиваючий. Він поло-нював, сковував. Лимар обертався повільно позад себе і немов уперше запримітив роз-простерті над собою зелені крила шпилько-вих вітей.

Десятки разів проходив він попід лісом на роботу в провалля, але ніколи не бачив ні-чого, не чув лісового співу, ліс мовчав для нього, мертвий, осоружний, як і оці сіро-фіолетні скелі вгорі, як усе кругом на чу-жині.

А оце, зовсім як «там», під карпатською полониною, коли втомився косовицею і при-лягав на моху під смереками. Ліс дзвенів, співав, шумів під весняні вітри, немов жи-вий ворушив віттям.

Лимареві видалось нараз, що оце зелені крила якоїсь великої птахи висуваються, бе-руть його в охоп, щоб пригорнути, заколи-сати до вічного сну. Він на силу відвернув зір від зелені і поглянув уперед, по шосі.

Гурт робітників доходив уже до містечка — купини червоно-білих домиків, уже по-вернувся праворуч на роздолля, де, прищу-рившись до землі, рядом стоячи бараки ро-бітничої оселі. Над усім височів димар це-гольні, біля нього сірів корпус бетонної фа-брики, і немов у перегони з ними вистрілю-вала вгору кірха на скелі.

Попід скелею — од ріка. Вона бистра, не-мов карпатський Опір. Та не прозоро-хру-стальна, але гидка, брудно-жовтава. Прой-шовши десятки турбін і валів, ополокавши

гарячі відливи по заводах, вилискує вона оліями, кружевами нафти, повзе плямиста гадюка. І червоно-білі домики міста немов окипіли кров'ю. І гостра вежа кірхи не молитовно, у тузі, а гордо, визиваюче коле іглицею небо. Вся земля оця, закурена димарями, захлизнута топленням чавуном, дишає гордістю, буюто, зневагою небу, зневагою сонцю...

З кінця шоси долетів гучний торох мотору, ввірвався каскадою в Лимареві думки. Лимар доглянув синій мундір «веркшуща», що оце мчав на мотоциклі з містечка в провалля. Зупиниться зараз біля нього, загаркоче незрозумілою мовою, підганяючи в табір. Не сила тепер зустрінутись із цим недобрим обличчям, не сила.

Лимар підвівся, і несподівано для себе переступив рів, просто під зелене крило, пішов углиб поміж живою колонадою стовбурів.

Йому навперейми, за ним услід забігав торох мотору, все грімкіший, все густіший, всоте повторений лісом. Потім торох став опадати, віддалятися, покіль не затих десь за мостом ліворуч.

Та Лимар на диво не зупинявся вже, він ішов все глибше в гущавину, з дивним, незнаним від місяців почуванням, немов пробірався крізь гущавину життя, ближче к чомусь рідньому, чомусь радіснішому.

Густе віття налягало згори зеленою копулою. Лимар відчув, як усе теперішнє тону-

ло, відпливало в недійсність, як ліс окутує його пеленами, вогкими, м'якими, дбайливо, немов сестра милосердя торкала звогченою ватою неболілих, кривавих ран.

Він зупинився врешті, сам не відаючи де, відітхнув глибоко, з насолодою, вперше, по задушливій ночі в пекельній гарячі фабричної галі. Повний ковток сп'янив його дорешти, він оперся об стовбур ялиці, і, зовсім знесилений, присів під ним, на посипаному сохлими шпильочками корінню, заплющив очі...

...Це може пропливла хвилинка, може десяток їх, але коли Лимар відкрив знову очі, він загубив уже межу дійсного й уявного. Йому видалось нараз, що він у Шумині, по тойбіч Опору.

Гей, та й ліс! Смереки здоровенні, високі як дзвіниці. З них хату ставив з синами. Іван уже добре помагав зрізувати, а Микола ще дівчак був тоді. Хату поставили як палац. Дах гонтом критий, кругом зубчиками обведений, стіни сонце помалювало на смагло-червоний колір. Довкола хати плетений тин, густий, що ні заяць у сад не проховзнуть.

Підросли сини, змужніли, стали самі господарями. Тоді він передав їм господарство, а сам віддався улюбленому ділу, що в ньому змалку кохався; став побережником. Стрільбу закине на плече, в торбу хліб і сир вложить, та у гори, в ліси. Сотні моргів їх обійти треба за день.

Розумний Волох із ним, брехнувши радісно, уже помчав попереду, шугнув у хащі.

Чорно-бурий, з настороженими вухами, з піднесеною, вогкою мордочкою, з вг'яленими в нього розумними очима, немов живий виринув перед Лимарем. Здавалось так і вибігне зараз з глибини лісу, його настирливий брехіт вдарить по лісовій гущі і попливе, пострибає згук-за-згуком, як ось він, Волох, за виполошеним зайцем.

Десь іздалека долетів справді собачий лай, пригаслий, невиразний. Лимар ждав, напружуючи до болю слух. Знайомий шум лісу виріс у настороженій тиші в дивну симфонію. Це немов сонце, розщеплене на сітчастій ткани, заграло барвами веселки, — пропливала над лісом маса гнаного легким вітром повітря. Міліярди малих, гострих шпильочок-мечиків розрізували її і гострі леза бігли блакитною поверхнею кошовної матерії, розшматовуючи її на тоненькі пасочки. Шшш... ішов шум, шорох, невтишимий, глибинний.

Лимар зідхнув безнадійно. Він зрозумів нараз, що все це злуда, що він у чужому лісі, сотні кілометрів від його Шумини, в чужині, біля гидкого, задимленого альпійського провалля, де топлять чавун, виливають гарматні дула й тілица танків, де в безнадії животіє з сотнями інших і він, поки не викинуть його, непотрібного вже, виснаженого, як оцю перепалену жужіль, що її вигортає щоденно з захололих домен.

Він відчув таємне, непоборне бажання-спрагу, обманути себе, а ліс виростав кругом нього у пошумі, знайомий, рідний, оманно подібний і Лимар знову потонув у цьому шумі, він поплив по ньому як по тендітній зеленій кладці в минуле...

...Звечоріло, крізь вікно в пільму вечора майже нічого вже не видно. По хаті бігають тіні від вогню в печі. Тіні живі, в бронзових переливах полумені. Анна пораяється біля печі, похилена, голова окутана білою хусткою, що багровіє в спалахах. Вони мовчать обоє. За них говорить вогонь, булькотіння закипаючої страви і сверщики, закриті, десь, невідомо в котрій щілині.

Волох загавкав нараз грімко, пробіг поперед вікна до воріт і стих. Чути скрип воріт, голоси, затупотіли крові на кам'яних плитах перед порогом. Іванів голос. Вже в сінях, шукають напотемки дверей. У хату входять якісь люди. Перший — це Іван, високий дубчак, за ним багато незнаних. Вони наповнили всю хату.

— Добрий вечір! Добрий вечір! — чути молоді голоси.

— А чому не світите? — каже Іван і черкає кресалку.

Анна подала вже нафтову лампу. Світло залило хату. Гурт молодих хлопців-прогульковців, з наплечниками, з палицями в руках, ще жмурить очі, непривичні по темні. Лимар глядить на них, він знає вже все,

адже таких гостей у нього все літо повнісінько буває. Але він питає ще:

— А чого, хлопці?

— Ми на Маківку йдемо. Переночуєте?

— Га, щож, та ночуйте — каже Лимар.
— Заведеш їх, Іване, на оборіг. А тепер сідайте, хлопці!

Скидають наплечники, дзвенить мандрівний посуд. Зовсім як вояки хлопці. Якась суворість, здержаність б'є від них, якісь рухи такі різкі, ділові. Надійшов молодший син, Микола. Хлопці засіли кругом стола. Русявий такий, витягнув газету, читає вголос.

— «А чи буде війна?» —

Чи буде війна, пише газета. Недавно була і може, може знову буде незабаром.

Лимар слухає, згадує далекі фронти. Усі хочуть війни. Оці молоді так і живуть нею, ждуть на неї, як на щось неминуче та конечне, що принесе кращу долю, кращі часи. Ось, хіба про що інше, як не про війну співають? Заспівали нараз, покинувши читати, бадьоро затягли, аж стіни розсуваються:

...«А як прийдеться стати

Зі зброєю в руках,

Отаман поведе нас,

Замає гордо стяг

І сипнемо сто тисяч

У зуби Сатані»...

*

*

*

І виспівали, виворожили війну...

Опустіли враз гори, посумніли. Ні, вони стали тривожні, чужі, лячні. Проходиш стежкою лісом, нараз тобі назустріч людина невідома, промигнула, зчезла в гущавині, як дичина. Так що-дня, так усі гори, весь ліс кишить від них...

Люди в різних мундурах, зі зброєю. Гу-пають по лісах стріли, невідомо хто, до ко-го. Ночами вештаються попід ворота. І сини стали пропадати з хати. Лимар тільки по-глядав мовчки, як загребували над ранком обрізи в сіно, входили в хату, зарошені, про-дроглі. Але він не питав про ніщо, він розу-мів усе.

Влади змінювались серед гуркоту гармат і все тісніше ставало в світі, все густішав ліс від бродяг і втікачів. Зі села стали під-ходити до нього, заночовувати.

А потім уже і в їх хаті стало неспокійно. Призивали обох Лимаревих синів в містеч-ко, звербували там та посадили в вагони, щоб вивезти на роботу. Хлопці втекли, в чужу землю не поїдуть. Але і вдома їм уже не сидіти, пішли уже зовсім з хати. Пу-сткою стала Лимарева лісничівка, немов тіль снувався в ній Лимар з жінкою.

Одного вечора... Він стояв на подвір'ї пе-ред хатою, немов вижидав кого. Вечір був тривожний, замрячений. Шум сколиханого осіннім вітром лісу долітав аж до нього, знайомий, неспокійний. Десь унизу, ген, як

сходиться в село, біля Хрестів, блимало світло. Моренчук світить, подумав Лимар.

Волох забрехав, метнувся від хати до воріт. Лимар втихомирив його і ждав. Від сторони лісу йшов гурт людей, прямо полем підходив до лісничівки. Підійшли доріжкою під ворота, на подвір'я всунувся гурт — попереду Лимареві сини, а за ними кілька десятків незнайомих. Лимареві видалось на мент, що оце по цілоденному гулянні по горах, по свавільній купелі в Опорі, вертаються хлопці-прогульковці, щоб підночувати й відійти завтра далі.

Та гурт не загомонів весело, як бувало, всі стояли мовчазні, таємні.

— Тату — озвався Іван. Треба буде кілька ночей переночувати.

— Ночуй! — відповів Лимар, він однаково глядів тепер на Івана як на господаря. Та й радісно стало так нараз, що скінчилась їх самота.

Одні присіли перед хатою, другі входили в кімнату. Зарябіло від шинель, сірих, жовтавих польських, совітських, німецьких, чорногранатових поліцейських, забрязкотіли складувані на лави автомати, кріси, наплечники. А коли зісунулись з голів шоломи і заясніли юнацькі кучері, — стало в хаті справді як тоді, в спокійні роки.

— А ви мене не пізнаєте? — запитав нараз русявий, стрункий юнак у ватянці, з машиною пістолем при боці, лорнеткою на грудях. Вузкий вусок на його худоща-

вому обличчі. немов загострював риси, і тонкі, майже дівочі брови, нагнулись грайливо. Живі, розумні очі сміялись до Лимаря, а той нахмурився, згадував.

Та ж знає, чому не знати? Тому два роки, ні три вже, на прогульку йдучи, ночували в нього. Отой русявий тоді провідником їм був. Той самий. Навіть сіно косити під полониною помагали, навіть ім'я згадується.

— Чи не Кузьма?

— А хай і так. А тепер звіть «Бором».

Лимар тільки притакнув, він знав, світ тепер такий.

Слотились гори, на довгі дні щезли в мряках, збирались гірські потоки, зривало мости і кладки.

У Лимаревій лісничівці пливло тривожне життя. Днями на полі, в сіні, по загатах лежали партизани. Анна метушилась із до світку до ночі, у неї було багато роботи, вона варила, годувала.

Ночами підвозили зі сіл напечений хліб, що його випікали партизанам господині по черзі. Хлопці виходили групами, щезали на незнаних рейдах і наскоках. Тільки глухі вістки доходили опісля: там спалахнув «лігеншафт», у містечку розбито тюрму, десь за верхами, при мадярській границі зліквідовано станицю граничників. Хлопці повертались, немов нічого, і Лимар зжився з ними, він уже навіть не уявляв собі життя без них. Біля них він став теж очайдухом.

Ось скачуть на конях патрулі, просто

знизу доріжкою аж до його воріт. Лимар стоїть серед подвір'я і жде. Ці в хаті, на горіщі, причаїлись, їх душ сьогодні біля сорока.

— Гей, а не бачив ти отих, ну, бандитів? — питає, причвалавши та не зсідаючи з коня, передній вершник.

— Ні, не бачив — відповідає спокійно Лимар.

— Гм, не бачив — чомусь позіскакували з коней, поприв'язували їх до стовпа, ідуть у хату.

Коли б лише хлопці не погорячилися!

Лимар іде за ними. Розглядаються. Анна, похилившись, закутана міцніше в хустку, стоїть злякана посеред хати. Моргнув на неї, нахмурився.

— А сини твої де? — питає один з патрулі.

— Сини? А забрали ви на роботу вже давно.

— Ага — той глядить на Лимаря, пронизує зором. Анна тимчасом догадалась, кладе перед ними хліб і сир, Лимар зняв з полиці плящину «контингентівки».

— Так-так — пішли хлопці — говорить він. — Обое мучимось на старість самі.

— Оце то добре!

Пили, попоїли, поїхали далі.

— Та їдьте з Богом.

Аж забіліли, посивіли гори, взялись морозом, пекучими вітрами. Сніги, що тільки шляхами пройдеш.

Оттоді — вже свята просвяткували — в глуху зиму прийшло те, чого нераз лякався Лимар.

Це був досвіток, морозний, глибокий. Лимар спав непробудно, поринувши в якомусь кошмарному сні. Анна будила його, кричучи, і він, схопившись, очманілий, не розумів нічого з цього, що белькотіла вона. Тільки стріли, що розляглись тепер лунко за вікнами в сіряві ранку, протверезили його. З горища зіскакували партизани, метушня зростала, хтось біг поперед вікна, скрипнули двері. А стріли вже густішали, видовжувались у серії, дзенькнуло вікно, цвйохнула куля в стіну над Лимаревою головою. Лимар упав на долівку, взуваючись у дикому поспіху. Хата наповнилась партизанами, задзвонила зброя.

Кузьма стояв посеред них, нараджувались. Сини Лимареві між ними. Положення прояснилось. Вони окружені. Сотня, може й дві, війська, шуцманів і поліції застукала їх. Стійка завважила їх впору, зняла сполох, облава, заскочена сильним вогнем, та не маючи вигідного прикриття, відступила в ліс, за горб.

Стрілянина притихла на мент. Лише на доріжці за воротами бився в смертельних судорогах покинений, ранений кінь, іржав дико, немов сміялась божевільна людина.

Виходу не було, на те Лимар був старим вояком, щоб збагнути положення. Вони в облозі, що закінчиться погано. Оті, прича-

ївшись у лісі, в яругах кругом на кичері за хатою, мають їх звідусіль як на долоні. Один міномет, спалахнуть будинки, а вони розбігатимуться під градом куль на певну смерть.

Лимар думав про те якимось спокійно, він ні думкою не скартав синів, що навели в хату партизан. Хто грається з вогнем, мусить бути готов на все. Лимар обмірковував.

Якщо в тих із облави нема достатньої сили, так за дві години, найдалі за три, вони матимуть підмогу і все потрібне. Рятуватись, так негайно.

— Прориваємось! — сказав у тій хвилині Кузьма, думаючи очевидячки те саме.

— Прориваємось!

Це означало, пробігти відкритим полем, під зливою вогню, проломити облогу і тоді зануритись, пропасти у холодних, заметених снігами лісах.

— «Прориваємось!» пішов з уст до уст наказ. Хто виграв, хто програв — всім не вийти.

Лимар стояв серед цього гурту чужих людей і шукав поглядом її — жінку. Він знайшов її, як тулилась біля полиці, заломивши руки, і не зводила очей з синів. Потім її очі зупинились на ньому, у півтемряві відчув Лимар, який страшний запит поклали вони йому. Глибока дрож пройшла його тілом, здавила серце, спалила дотеперішнє отупіння. Ба, та що робити тепер їм, господарям? Лишитись? Лишитись — безумство.

Вони сплять хату і всіх, хто у ній, живцем, а хто живий останеться, розстріляють на ринку в окружному місті, на пострах усім, як уже багато разів робили.

Ні-ні! Втікати.

Але вона? Що зробить вона? Що зробити з нею? Чи далеко пробіжить стара жінка в цих снігах, під обстрілом?

— Іване, Мико' — сказав глухо Лимар.

Сини стояли вже біля батька, їм не треба було вияснювати, вони розуміли все.

— Ми вас, мамо, візьмемо! Оба з Іваном проведемо! — заговорив молодший, Микола.

— То тільки сто метрів. Щоб лиш до ліса.

Він замовк і старий Лимар здригнувся вдруге, загублюючи панування над собою.

Анна хитала заперечуюче головою, вона заговорила, на диво спокійно, і цей спокій хвилював найбільше.

— Ні, ви йдіть самі. Вже втікайте. Я лишуся.

— Мамо! Що ви говорите?

— Ні, не бійся. Що вони мені, старій бабі, зроблять? Та нащо я їм, та і що я знаю на світі. Ні-ні. А ви пропадете зі мною, пропадете. Ідіть, вже ідіть.

Кузьма метушився в сінях, даючи останні вказівки, де мають сходитись ті, що щасливо прорвуться. Хлопці виглядали в щілини, обсервуючи поле, потім стали висовуватись на подвір'я, до воріт.

— Анно! — зойкнув Лимар і вмовк у розпачі. Він відчув у цій хвилині, що довга

нитка їх спільного життя вимотується, тягнеться вже тоненькою павутинкою, що зараз вона може урветься на все. А може? Може справді лишитись і йому, нехай разом обоє пропадають.

— Анно! Анно! — повторив він безтямно, і застиг у безпорадності. Кузьма стояв на порозі. Він підготовив уже все та ждав тепер на господарів. Він збагнув правду і теж мовчав. Ось тут впадуть мабуть сьогодні жертвою і ці невинні люди, тут закінчиться епопея його відділу, що йому не доведеться зустрічати зеленої партизанської весни. І таке прочуття, немов оце ще кілька кроків життя йому. Ці люди пропащі. А ота стара жінка, чи ж може вона втікати з ними?

Кузьма поник головою, на мент він завагався, що порадити, та в тій хвилині все рішалося саме. Насторожена тиша урвалася, її прошив рівно, серією автомат, за ним другий, кулі били об стіни хати.

— Вони готові перемішати нам усе! Швидше! — гукнув Кузьма з порога, ждучи на Лимарів.

Сини обняли маму, а він, Лимар, стояв перед нею безтямно й зойкав.

— Анно! Анно!

— Ідіть! Господи! Втікайте! — повторяла вона настирливо, простягнувши руки, мов благословляла їх, мов хотіла захистити їх кожний крок. Задубілий, безпам'ятний вибіг Лимар зі синами з хати назустріч смерті.

Смерть не прийняла його. Вона поцілува-

ла холодно його меншого сина, Миколу, що впав зразу біля порога на подвір'ї. А там го снігу лишались юнаки все густіше, чим ближче чорної стіни ліса. Чотовий Кузьма, що вирвався в перші лави, щоб закидати гранатами край ліса, впав перед самою зеленою стіною. Він ще міг дорачкувати до першої ялинки, ще останнім зусиллям зірвав кільце гранати, розшматовуючи себе.

Засніжені, глибокі нетрі прийняли лише недобитків, що як гнана звірина, весь день проривались через гори на села потойбіч.

Лимар ішов з сином, з Іваном. Вони повернулись праворуч, закружляли потоками, знайомими дебрами, але не відходили далеко, їм не було чого пробіратись в чужі сторони.

Немов вовк підходив уночі Лимар під свою хату. При доріжці, між знайомою купиною дерев курилось. Лимар підходив ближче, мов загіпнотизований отим видом, забувши про небезпеку засідки, ішов, а син ступав за ним мов тїнь.

На пожарищі ще дотлівало, ще потягав вітер і розогнював непрогорілу верству вівсяних снопів, ще жевріли зуглілі стіни. Скомлючи жалісно виповз звідкілясь Волох, прострелений, скржавлений, докотився Лимареві до ніг. Лимар глядів на тварину, що шукала в нього рятунку й пожаління — і відчув, як він сам скомліє понівечений, розторощений.

Оба зі сином мовчали, дивлючись у дога-

ряючий вогонь, і оба думали про одне, та ніхто з них не важився перший покласти того запиту. Автім, навіщо було класти його? Кругом не було ні душі, ні живої тварини. На полях ні одного раненого ні трупа, тільки сліди, багато слідів, втоптаний підводами шлях. Микола те ж не було на подвірю.

— Ходім у село — заговорив згодом син, придивляючись до шляху, втертого підводами, що посунулись мабуть униз. Вони пішли оба мовчки, не сказавши всю дорогу ні слова.

*

*

*

Довідатись у селі про все було легко, адже всі про те тільки й говорили. По нічній стрілянині весь день не було спокою. З села вигнали десятку підвод, що їздила забирати ранених та вбитих партизан. Тривожно супроводжали притаєні в хатах люди, як сунулась мервецька валка вниз доли селом у містечко, як гнали Лимареву худобу.

Її, Лимариху, везли окремо під конвоем. Бачили її всі докладно, в білій хустці, в червоному кожусі. Два жовніри сиділи за нею, стережучи її, ніхто й не міг підійти та заговорити.

Лимар слухав оповідання, він виловлював найменшу вістку, а коли пізно, вночі вернулись підводи, що возили ранених і вбитих, довідався про все остаточно. Анна

опинилась у тюрмі, за мурами, пропаща на віки.

Він наказав синові лишитись у селі, а сам пішов, хоч йому відраджували, лякали, що пізнають Лимаря, схоплять і пропаде.

Лимар збігав униз, у місто, ішов шляхом, а все життя його ставало в чітких образах, сотні плянів, як рятувати Анну, роїлось у його голові. Він поспішав, немов справді від цього поспіху залежала доля його жінки. Та коли побачив здалека димарі фабрик і вежі церков, охопив його нараз одчай і розпука. Сірі блоки, корпуси домів, залізні споруди — все стояло в морозному просторі чуже, холодне. Байдуже проходили біля нього ж люди, мов нічого, вешталась покупці, крамарі. Поліційні й вояцькі уніформи рябіли між проходжими густо, часто, і Лимар, насунувши на очі баранкову шапку, в сукняній чумарці, з палицею в руці, проходив біля них з в'ялістю в ногах, з понурою головою.

Будинок суду і в'язниці прилягав до головної вулиці, довгий триповерховий, почорнілий. На правому крилі чітко відрізнялись малі кратовані віконця тюрми, що простягалась звідси, десь у нутро, на внутрішнє в'язничне подвір'я, в ряди будівель, що їх звичайно годі було доглянути.

На дубовій брамі видніли написи, сорокати, червоні плякати. Лимар проходив попід будинок, оглядав усе, і його огортала ще більша безпорадність. Десь, тут недалеко, у

котрійсь кам'яній клітці вона, Анна, його невинна жінка. Та яка в нього змога, хоч дрібку допомогти їй, оборонити її? І хто допоможе йому? Хто порадить?

Лимар проходив увесь день безуспішно. Він бачив, як інколи зупинялись перед будинком авта, як вводили когось, хтось від'їздив невідомо куди. Підійти б хиба і запитати? Та хиба ж можна йому підходити? Чи ж не візьмуть і його і пропаде все? Що робити?

Два дні ходив так Лимар, усе кружляючи, мов звір біля клітки. Ночі просиджував у невідомих людей на передмістю, бував у адвокатів. Ці вислухували, обіцявали робили щось, але Лимар читав з їх облич, що все дарма, що вони нічого не допоможуть йому, що вони навіть бояться братись за це діло, і ніхто вже не порятує його, бо права гемає, про нього треба мовчати. Він надумався всрнутись назад у село, порадитись з сином, та коли добився туди, в першій розмові зрозумів, що обманює себе як дитина. Адже син ще більше безпорадний, йому справді небезпечно показуватись.

Всю ніч, не зважаючи на важку втому, пролежав Лимар безсонно, з широковідкритими очима, в гарячковому плянуванні, що почати далі. А коли засіріло, він торкнув сина, що спав біля нього на соломі.

— Іване!

Син схопився нагально, він спав тепер чуйно, готовий у кожний мент вискакувати з невидимої ще засідки.

— Іване. Я йду! — сказав глухо Лимар.

Мовчанка запанувала по цьому. Син зрозумів усе, він відчув, що батько йде, щоб віддати себе в руки, щоб рятувати її, невинну матір. Він зрозумів усе безглуздя оцього розпучливого наміру, та рівночасно власна провина заваготіла каменем. Чи винен він? Чи винні вони оба з Миколою? Адже все через них, сумніву нема. Це вони, вирвавшись тоді з вагонів, що мали повезти їх в чужі краї, у фабрики, під зливу бомб — втікали домів, це їм відчиняла двері розрадувана мати. Це вони зійшлись потім з партизанами, навели їх у хату, навели на нещастя й смерть. Його вина, але...

Іван якось твердо урвав свої думки, він став нараз дивний, сам собі чужий, без серця, коли став говорити.

— Ви тату хочете йти в місто?

— А піду.

— І чого?

— Піду. Скажу все, зголошусь сам, хай мати не пропадає...

— Пропаде і мати і ви пропадете і тільки зробіте! — сказав з досадою син.

Лимар замовк по цій рішучій і прбстій відповіді, що прозвучала в півтемряві як присуд. Він побачив на мент усю безпомічність свого наміру. А син заговорив згодом уже.

— Та годі. Війна! Що нас таке постигло, багато людей таке саме переживає. От у Хоростові 20 людей забрали, так прямо заїхали

над раном, забрали і повезли. Самих чоловіків. А мати... я думаю, що матері нічого не буде. То жінка, а ще старша, що вона їм? Посидить і пустять.

Від цих ніби переконливих слів Лимар втихомирився, він лишився вже, заснув, зломаний втомою і так велось кілька днів.

Але цього ранку вже ніяка сила не могла здержати його. Анна приснилась, як закосичена барвінковим вінком, зі стрічками, підходить до нього і кланяється і гуляють, а музика грає. І ніхто більше не гуляє, тільки він і Анна. Ніби шлюбний танок...

А то вони десь на полі. Він косить овес за кичерою на мокроватих стаях. Покіс важкий, у вівсі густо трава, паша добра буде, але зерна мало. Ледви тягне він косою, бо замотується вона в повію та ленчі. А Анна позаду, снопи в'яже, все ближче, хоч пізно вийшла, бо ще біля дітей у хаті забарилась довго. А робітниця чудова, от уже за ним.

— А ти вважай, у сніп зав'яжу! — гукає ніби погрозово, ніби ласкаво, аж він перестає косити, повертається до неї, опер косу, витягає камінь і гострить косу, задивлений у свою робітницю...

А то десь взялась каламутна ріка. Опір зібрав страшні води і біжить із ними вниз, прудкий, розгуканий. А вони ніби йдуть із ярмарку, продали, проторгували добре і йдеться легко, радісно. Але що це? Ніби вони вже над Опором, розбурханим зливою. Перейшов він довгий, з поруччям міст, а

Анна чомусь залишилась позаду, а хвиля повені вдаряє вже в круглі бруси, зрушує міст, як дитячу іграшку. А Анна потойбіч. Господи, та чи вона не бачить, що діється? Вона йде, ступає розрушеним мостом, вдарила хвиля, перемішала бальки, несе, підриває, її захопило.

— Анно, Анно! — безтямно, розриваючи груди, гукнув Лимар — Анно!!

...Розпучлива хвиля, що здавила горло, помалу розплилась. Лимар тремтів увесь, відкриваючи втомлені повіки і зразу зойкнув непритомно, вдаривши головою об стовбур смереки. Просто перед ним стояв пес і нюхав підосшви його зношених черевиків. Над ним стояв у зеленій блюзі з роговими гудзиками і щетиною за зеленим капелюхом — гаевий. Він торкав флінтою Лимаревого плеча і говорив щось незрозумілою мовою. Лимар глядів на нього божевільними, виряченими очима, він все ще мов снів, він усе ще блукав десь у самій гущі свого життя, що його межі зовсім загубились.

— Ду! Ду... ауф! — крикнув люто гаевий, і пес гаркнув ворожо, відкриваючи білі кли.

Лимар підхопився, він захитався як п'яний і розглянувся безпомічно. Він нараз зрозумів, де він. Згадав, як зійшов зі цюси в ліс, як щось дивне, лячне приключилось потім з ним. Але куди йти тепер?

— Ду — говорив помалу гаевий — і Лимар став розуміти, як картає його, що воло-

читься по лісі, що тут не місце спати, що спати треба в бараках. — Арбайтен! — вказав він рукою і Лимар пішов у тому напрямі, поки не добились до шоси.

— Да — вказав гаевий на ряди бараків під містечком. — Марш!

Лимар поплентався туди без слова.

II

Це вже була глибока весна, що переходила в літо.

Сірі, закопчені, облиті негодою бараки просохли, їх смоляні дахи пашіли тепер нестерпним духом. Між бараками розтягнуто шнури, на них тріпоталось у сонці розвіщене білля. Коло помпи посеред табору набірали італійки води в деревляні шафлики і прали сорочечки. Кучерява їх дівтора гралась гола біля них.

Була знову неділя. Тільки частина робітників помандрувала і сьогодні в понуре задимлене провалля і ген, під горою потойбіч містечка, розбиваючи альпейську скелю і сьогодні рились в'язні концентраційного табору, сірі зовсім подібні до отих брил, що їх відломлювали динамітом і потім насилу накидали на вантажні візки.

А тут майданчик роївся від робітників. Дзвінко, мельодійно приспівували італійки пранням. Причепурені, з дбайливими зачісками, мимо сірости їх облич і вбогости одягу, вирізнялись елегантні французи, метуш-

ливо снувались греки, вічно заклопотані комерційними планами.

З третього бараку ішов гул, ритмічне тупотіння ніг, мов чаклун періщив невтомно в бубон, попадаючи в щораз глибшу екстазу.

— Ех-гу-гу!

— Давай! Ех!

У продимленій кімнаті на вузькому просторі між поверховими ліжками крутились пари. Десь, присівши на ліжку, вигравав скрипак, тужливо, все одну, монотонну просту коломийку. А одначе в ній була магічна, небуденна сила, глибинна, понадпросто-рова, надчасова. Адже це про неї мріяв отой десяток робітників і дівчат, розкинених по гофах по околиці, це ради неї, надриваючи сили, догоджали вони в роботі баверам, щоб заслужити собі вільну неділю, це її звуки вчувались всю дорогу, коли врешті бігли в недільне полудне польовими стежками, через гаї, під містечко, до своїх.

І обнявшись недоладно та крепко кружляли тепер пари, гучно, люто притупували хлопці, і крутились усе більш рвучко, немов щоб ще збільшити оте оманне враження, що вони вдома, між своїми веселяться, а скрипка приграє рідної, своєї:

Ой, нема то краю-краю,

Над ту Верховину...

Старий Лимар лежав у кутку, на нижньому ліжку, охлялий, непорушний. Оце його обступили були молоді дівчата, витягали зза

пазух захоплені крадькома шматки баверського хліба, різочки сала чи грудки сира, і все те складали Лимареві, обсідаючи його кругом як діти батька. З ним діялось щось погане, він ставав кожного дня все більш мовчазний, замкнений у собі, він щезав десь ідучи з роботи, він не з'їдав своєї пайки і лице його пожовкло, стягнулось, вся по-стать пригорбилась, змаліла.

— Та не сумуйте так — потішали його — Господи, та вже швидко кінець буде, напевно буде. Сама німота говорить, що інакше буде. Тоді всі ще вернемось до своїх. А ви геть подались. Може хворі?

Лимар заперечував лагідно, він слухав теплих слів потіхи, здавалось ось-ось заговорить, поділиться з ними своїм горем. Але він тільки зідхав глибоко і його очі зупинились на одній точці, не відомо що бачучи.

Тепер гуляли всі і Лимар, примкнувши очі, слухав, як за тупотінням ніг голосила скрипка, по давньому, так рідно, як ніколи в світі. Потім оця мельодія стала як зов, як поклик, оп'янююча, запаморочлива. Лимар не опирався вже, він підвівся, він ішов за цим покликом. Молодь зупинялась, розступалась перед ним.

— Та куди ж ви? — зойкали дівчата. — Та спочиньте.

Але Лимар не відповідав, його даремно було зупиняти, зайво було слідкувати за ним, куди піде. Він піде в ліс, пропаде десь

у гущавині і вернеться аж у присмерках, лячний, немов божевільний.

Чого шукає він там? Яка сила тягне його в зелені обійми? Лимар не знав і сам гаразд, та, повернувши зі шоси в гущавину, він оживав, він брив поміж хащами, ішов все глибше на знайомі місця, присідав там, де вперше привиділось йому в такій чіткості його життя. Шум вколисував його звично, ласкаво, він п'янів від цього і вже переступав по зеленій кладці в минуле...

...Це вже не був сон, це була кривава дійсність. Тоді над раном, по страшних привидах, Лимар схопився зі сну, немов хто поклав йому на плече руку. Він навіть не будив сина, ледви-ледви одягнувшись, виховзнувся зі стодоли й пішов. Він збігав униз вже не сумніваючись, без вагання і ніяка сила не змогла б відвернути його від його постанови. Сьогодні зголоситься він у суді. Так, прийде в цю чорну браму суду-тюрми, стане перед тими, що на їх чолі відзнака смерти, і скаже їм:

— А є тут у вас Анна Лимар?

— Є. А чого тобі?

— То є моя жінка. Вона невинна і ви її випустіть. Вона зовсім невинна. Як уже хочете кого карати, то мене беріть і робіть зі мною, що хочете, а її пустіть, бо вона невинна.

То вони оглянуться, здивуються, потім наложать йому на руки заліза й поведуть. Як

захочуть вести, то він ще не піде. ні, він їм скаже:

— Пождіть, пани. Приведіть мені жінку, хай я ще раз на неї подивлюся і скажу їй два слова, а потім вже можете робити зі мною, що хочете.

То схотять так робити чи не схотять? — стала Лимаря мучити думка і глибоке недовір'я на хвилину зовсім розвіяло йому радість його постанови. Вони лукаві, вони страшні! Але вони мусять його послухати. Він стане їх просити і вони не відмовлять.

Як побачить Анну, то що скаже їй?

Що він їй скаже?

— Боже, що я їй скажу? Може ми востане побачимось, може... Та що я їй скажу? Чи всю любов і вдячність за те, що так щасливо жили, що синів йому вигодувала, що такою господинею була, — вискаже в одному слові? Чи той жаль, що вже ніколи не побачуться, що те їх щастя, їх майно, все мов повинь забрала, і діти пропали?

— Ба, — Лимар аж пристанув на дорозі серед піль, остовпілий. А як вони таке скажуть: Ге-ге, ти мудрагель, старий гриб, зголосився сам. Тобі однаково вже не довго жити. А де твій син? Га? Ого, не пустимо ми ані тебе, ані твоєї жінки, хай ще твій син прийде. О, тоді вас когось випустимо. Хай лиш син прийде в наші руки.

То що він тоді скаже їм? Що тоді робити?

Йому згадалась розмова з Іваном і він на хвилину немов протверезів. Важкий сумнів

підкосив його і він ішов далі без душі, плентався в сіриві ранку скрипучою засніженою дорогою поміж горбками, але не зупинявся ще.

То скаже їм хіба: Були в мене два сини і оба впали. Оба! Так і присягне, що оба. А тепер тільки ми, старі, залишились. То мене беріть, буде вже вам того, а її пустіть.

Повірять вони, чи не повірять?

Мусять повірити! А хіба вони знають, хто впав тоді? Кузьму рознесла граната на шматки. А Микола... — Лимар згадав нараз про сина і його очі, немов з морозного вітру, зайшли сльозами. — Микола, як впав тоді, як тільки вибігли на подвір'я, то ще жив. Казали, як везли на санях, ще стогнав, говорив щось, але німак не дозволив підійти. Так заки заїхали в місто — задубів. Зложили їх усіх на в'язничному подвір'ї, як складають у лісі сяги. Тільки двох живими доїхало. Ніхто й не знав, яка їх доля; місто в сотнях підвалів, закамарків, тюрем, цвинтарищ і мурів — мовчало, лиховісне, бездушне.

І з цією самою бездушністю й холодом прийняло воно Лимаря, коли врешті з глибоким неспокоєм у душі, сковзуючись по замерзлих хідниках, простував вулицями все ближче центру.

Ось вежа магістрату, ще кілька вулиць і за ринком зачорніє корпус в'язниці. Гей, уже він мабуть не вийде звідси, вже не вийде. Зогние там у підвалах, пропаде. Може

й даремно пропаде. Може випустили б її й без того, а він іде самохіть віддатись їм у руки. Добровільно на смерть іде.

Та чи не зійшов він з ума?

Ця думка немов пригвоздила Лимаря до місця, вона прийшла несподівано, нашептана ніби кимсь чужим, підступна та неуступчива, виповнила всю істоту, виштовхнула всі сумніви й вагання.

Зійшов він з ума, мов у гарячці він. Бо хто бачив таке, щоб людина сама віддавала себе на смерть.

— «Та годі. Війна. Багато людей таке саме переживає!» — ніби вчувся твердий Іванів голос. То годі. Що кому судилось. Що йому, що їй, що Миколі...

Лимар виходив з вулиць на ринок, зовсім розгублений, не відаючи, що почати. Та вид, що розстелився перед ним нечайно, приневолив його забути про свої вагання. Вся площа під ратушем заповнена була людьми. Густо синіли, зеленіли однострої жандармів і вояків, між ними міщани, прохожі, всі задивлені вперед, під вежу.

Що там діється?

Лимар завагався, чи підходити, він злякався нараз. Це могла бути облава, одна з цих, в яких пропадали люди на все, щезали в закамарках тюрем, або на далеких роботах. Та в тій хвилині гучно вдарив бубон десь у самому крузі за товпою. Хтось кричав і голос цей рвався в морозному повітрі. Хтось ніби читав щось. Лимар підійшов

ближче, змішався з товпою. Незрозумілі слова осипались ледом на його душу.

Що це? Що читають? Що читали?

Він хотів запитати когось, та кругом густо стояли жандарми, спід шоломів виглядали грізні, мов заморожені обличчя, і люди мовчали, не оглядаючись, мов заворожені. Лимар виглянув понад голови. Там попереду шикувався ряд вояків. Якись люди стояли самотньо рядом під сліпою стіною вежі.

Лунко пронеслась нараз команда, бубон заторохтів знову, дрібно, в такт, як тремтіли людські нерви, він мов бив Лимаря просто в тім'я, притовкав до землі. Лимареве серце підхопило отой такт, воно забилося дико, сполохано, мов хотіло вирватись з грудей. Він ніби впізнав нараз між рядом під стіною когось, як вона, Анна. Постать у білій сорочці, в білій хустці, приклякнула склавши руки, немов до молитви.

— Боже! — зойкнув Лимар, він збагнув нараз усе, та вербель у цій хвилині урвався, його розшматували гострі крісові сальви. Лимареві видалось, що всі ці стріли, спрямовані в людей під муром, прошили його серце, вирвали його по шматочку і залишилась уже ніколи незаповнена пустка в його грудях...

*

*

*

Гей, та краще було б, щоб і він впав тоді з нею у страсному поклоні на сніг, щоб оє підвестись уже більше. Багато краще було б.

Лимар похитувався журно, прислухаючись на мент до засвітнього шуму лісу. Нитка його життя вимоталась оце — більш нічого було згадувати, нічого було жити...

Все, що робив він тепер, було без мети, без пуття. Доволікшись з міста в гори, пролежав Лимар до весни, скриваючись по селах. Потім прийшла весна і він не хотів більш ні бачитись ні зустрічатись з ніким, він виходив у гори, в ліси, блукав безпритульно, часто відвідуючи свою спалену оселю. Пожарище вкривалось травною, ранні дощі ополіскували його, і обгорілі дерева зеленіли по краєчках непокірною жагою життя.

Погреб на картоплю в кутку подвір'я за хатою зацілів уповні, навіть мала солом'яна криша збереглась на ньому. Лимар втискався під неї, прилягав на стертій соломі, біля нього вмощувався розумний Волох, що влизавшись із ран, став його невідступним товаришем. Там просиджували вони днями, тижнями.

А потім вибирались у партизанський табір. Це треба було йти ген яругами, в ліси, аж під полонину. Десь там серед гущавини його зупиняла стежа, і, впізнавши, вела у курінь. Лимар оглядав усе, дивувався, як розбудувались тут мов у твердині, окопавшись, як побудували землянки й колиби, склади з харчами та зброєю, робітні, лікарню.

Лимар просиджував між партизанами, пе-

рекидався кількома словами з сином, а потім покидав і їх і знову щезав на мандрах.

На святку в містечку захопили його з гурмою людей, загнали в товарні вагони і повезли. Лимар не протестував, він бездушно прислухався як втікала з-під ніг рідна земля, як з кожним стуком коліс все далі на сході залишались гори...

...А гори обступили його ще тісніше, а ліс оточив як давно. Лимар підвівся, не відаючи чому, раптово, неспокійно. Так діялось з ним, щоразу, коли, втікаючи від людей, згадував тут минуле. Потім приходила хвилина, коли все вривалось, коли нічого вже було згадувати, нічого й жити, коли він збирав всю силу, щоб приневолити себе повернутись назад між людей.

Сьогодні він стояв, розтираючи чоло, з відчуттям, що нема в нього вже сили вертатись, що скоїлось щось дивне, що визволився він від чогось, що в'язало його досі, гнітило, сковувало. Йому стало нараз легко, майже радісно. Він став іти все далі, вглиб. Сухе гилля било його в обличчя, стовбури дерев розступались перед ним довгими коридорами, і він впевнився нараз, що блудить попід Шуминою за Опором, навмисне бриде непролазними хащами, щоб впасти десь на якійсь поляні, на м'якому мосі, завмерти під тихий шум смерек, не підвестись уже ніколи. Нехай покриють його молоді ялинки своїми віттями, нехай отулять мохи,

нехай розплинеться в зеленому шумі, скапає з жалю живицею...

Перед ним розкрилась поляна, ніби знайома, ніби він був тут. Де це? На Поповому Зрубі? Он, зруб, та сама темна стіна ліса кругом, те саме небо з білими хмарами.

У цій хвилині десь зправа зза гущавини долетіла пісня знайома, рідна. На її звук Лимар затремтів на всьому тілі, йому стало якось моторошно-лячно і так радісно зразу.

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе там мило.

Як ігри вод пливе там час...

долітали крилаті слова. Що це? Де він? Невже ж хлопці знову на Маківку вибрались? Чи зайдуть до його хати? Гей, а його дома нема, нікому й воріт відчинити...

Лимар метнувся вперед, навздогін. Щоб не збочити, сковзнувся в яругу, видряпався скелистим берегом і пішов гущавиною. Пісні вже не було і тривога росла в його серці. Коли б лише наздогнати, відшукати їх. Та де ж вони, де?

— Гу! — почулось десь ніби недалеко ліворуч, мов сміх просякнув через густу зелень.

— Марі'!

Голоси розвіялись — розплились у шумі, їх не стало вже, та Лимар ішов гарячково вперед. Ось мов на Погарях. Корчі, молодняк, а зправа трохи бучини. Давно вже тут бував. Ось немов десь шумить Опір...

В Карпатах жаль і сум настав,
Бо ворог батьківщину взяв...

виросла в тій хвилині нова пісня, десь так близько, так сильно, що Лимареві, не знать чому хлинули сльози і груди розривалась зі зворушення. Ще крок, ще два...

Він безтямно метнувся у молодняк, пробіг його, і враз лісу не стало, а з ним не стало і землі під Лимаревими ногами...

Це був лиш мент, коли Лимар зупинився ще над самою безоднею альпейської скелі, що нависла на гнівною рікою внизу. Божевільними очима вдивлявся він у знайому панораму асфальтової шоси, містечка ліворуч, з купиною бараків робітничого табору. Праворуч за лісом димились фіолетами, бронзами, саджею димарі. Помалу сунувся з провалля вуж цеглистих вагонів, на них нагружені тілища танків.

А праворуч, може двісті метрів від Лимаря, на краю скелі на узліссі, де розходяться лісові стежки з містечка до баверських гофів, стояла група знайомих хлопців і дівчат, що оце працювались у новий безпросвітний тиждень невільника.

Лимар побачив це все в одному менті і видалось воно йому як привид, як сон. Він заперимітив ще, як замахали до нього руками хлопці, як з затривоженими вигуками стали підбігати дівчата. Та Лимар не ждав, він не зупинився вже, він ступив крок — і пішов далі по зеленій, шумливій кладці, що простелилась перед ним...

З М І С Т:

Дівчина з Вінниці	3
Чорний кіт	30
Зелена кладка	60

